

Enike A. Šajti

EKSPROPRIJACIJA I NACIONALIZACIJA MAĐARSKJE SVOJINE U JUGOSLAVIJI NAKON 1945.

U aprilu 1941. Mađarskoj ponovo priključene vojvođanske teritorije²⁹⁸ su u jesen 1944, u zajednici sa Crvenom armijom, ponovo zaposeli partizanski odredi predvođeni Josipom Brozom Titom, te je tako stanovništvo ove teritorije već po treći put od 1918. preživelo promenu imperije. Nakon ulaska jugoslovenske armije smesta je započet novi sistem sovjetskog tipa, utemeljen na monopolu vlasti Komunističke partije Jugoslavije, eksproprijaciji privatne svojine, podržavljenju i uvođenju planske privrede, na ulozi „svekapitališuće” države – shodno tadašnjem jugoslovenskom terminu – „narodne vlasti”. Ovim radikalnim preuređenjem imovinskih odnosa su na nivou cele države pređašnji vlasnički slojevi, kao i sa izrazito političkog aspekta anonsirane grupe (npr. „okupatori i njihove sluge”, „Nemci fašisti”) bili podvrgnuti kolektivnom gubitku svojine, čemu, po našem mišljenju, nije manjkala ni namera o diskriminisanju po nacionalnoj osnovi, „južnoslovenizacija” svojine i kapitala, koja je jednoznačno služila koncentraciji vlasti, izgradnji jednopartijskog sistema.

U mojoj studiji pokušavam da – po prvi put u mađarskoj i međunarodnoj stručnoj literaturi – prikazem na osnovu mađarskih izvora, a prvenstveno na osnovu relevantnih dokumenata Ministarstva inostranih poslova i Ministarstva finansija, isključivo sudbinu svojine mađarske države, mađarskih finansijskih institucija, industrijskih i finansijskih poseda velikih preduzeća, kao i sudbinu pokretne i nepokretne imovine mađarskih državljana u komplikovanom i divergentnom istorijatu jugoslovenskih eksproprijacija i nacionalizacija. Ja ne elaboriram eksproprijaciju, rekviriranje i podržavljenje imovine jugoslovenskih državljana mađarske nacionalnosti – istraživanje te oblasti može da predstavlja višegodišnji rad za jednu veću istraživačku ekipu. Izraz mađarska svojina, dakle, koristim u ovom suženom smislu.

Državljanstvo stanovništva vojvođanskih područja je regulisao Zakon br. XX Mađarske svete krune o ponovnom priključenju (reinstituciji) i ujedinjavanju sa državom ponovo priključenih oblasti Južne regije. Saobrazno čl. 4 jednoglasno donetog Zakona „Oni među stanovnicima priključenih južnoregijskih oblasti koji su na dan 26. jula godine 1921. u smislu tada važećih mađarskih pravnih propisa nedvosmisleno bili mađarski državljani i koji su u smislu zakona br. XXXIII iz 1921. ustrojenog Trijanonskog sporazuma prešli u državljane Srpsko-Hrvatsko-Slovenačkog kraljevstva, mogu počev od dana 11. meseca aprila godine 1941. pravosnažno njihovo mađarsko državljanstvo bez preduzimanja mera vlasti povratiti, ukoliko su u periodu od 1. dana meseca juna godine 1931. i 1. dana meseca juna godine 1941.

²⁹⁸ U mađarskoj historiografskoj i opštoj terminologiji pojam „Délvidék” (Južni kraj) predstavlja teritorije (bez Hrvatske) koje su Trijanonskim mirovnim ugovorom pripale Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Bačka, deo Banata, Baranjski trougao, Međumurje, Prekomurje, 20 551 km²). Aprila 1941. tek je 55 % anektiranih područja, tj. 11 475 km² ponovo pripalo Mađarskoj.

stalno stanovali na ponovo priključenim područjima Južne regije. [...] Od na osnovu ovoga člana ponovo pribavljenog, odnosno stečenog mađarskog državljanstva Ministar unutrašnjih poslova može u roku od pet godina od stupanja na snagu ovog zakona retroaktivno sa 11. danom meseca aprila godine 1941. lišiti istog onoga ko se za vreme otrgnuća svojim neprijateljskim ponašanjem teško ogrešio protiv interesa mađarske nacije”.²⁹⁹

Na osnovu izveštaja Ureda za statistiku iz 1946. među 267 340 iz susednih država proteranih i iz njih iz ma kojeg razloga izbeglih osoba, njih 84 880 je prispelo iz Jugoslavije.³⁰⁰ S pravom pretpostavljamo da su gotovo bez izuzetka sve one bile mađarski državljani. Kao što je poznato, Sporazumom o primirju Mađarska se obavezala da stavi van snage sva zakonodavstva i anektiranja koja su deklarirala priključenje teritorija Čehoslovačke, Rumunije i Jugoslavije Mađarskoj, a među njima i Zakon br. XX iz 1941, koji je, kao što smo to videli, sadržao i zakon koji se odnosio na državljanstvo. Izvršenje ovoga predstavljala je od strane Privremene nacionalne vlade 17. marta 1945. izdata uredba UP (Uredba Premijera) 526/1945, koja je stavila van snage zakone koji su bili povezani sa ponovnim priključenjima u periodu 1938-1941, a među njima i zakon koji se odnosio na državljanstvo.³⁰¹

Saobrazno čl. 26. novog Zakona br. LX iz 1948. „sa važnošću počev od 20. dana meseca januara 1945. mađarskim državljanima priznaju se oni bivši mađarski državljani koji su svoje mađarsko državljanstvo izgubili sledstveno odredbama u Moskvi 20. dana meseca januara godine 1945. sklopljenog i u Zakon br. V iz 1945. uvrštenog Sporazuma o primirju, ukoliko im je stalno prebivalište kako dana 1. meseca januara godine 1948. tako i prilikom stupanja na snagu sadašnjeg zakona bilo u Mađarskoj.” Dejstvo zakona obuhvatalo je u smislu tamo pomenutih pravnih propisa i osobe koje su izgubile mađarsko državljanstvo, te osobe koje su pale u ratno zarobljeništvo, deportovane, odnosno sa teritorije Mađarske na odlazak zbog svog socijalističkog (komunisti, socijaldemokrate), antifašističkog ili demokratskog stava prisiljene bivše mađarske državljanke, koji su se nakon 1. januara 1948, ali unutar šest meseci računatih „od prestanka razloga za prinudnu odsutnost”, naselili na teritoriji tadašnje Mađarske.³⁰²

Jugoslavija je već 1944. kolektivno lišila svog državljanstva nemačku manjinu (izuzev onih njenih članova koji su bili aktivni učesnici partizanskog pokreta) i proterala sa svoje teritorije one mađarske državljanke koji su se nakon aprila 1941. naselili u Vojvodinu, ili koji su se nakon toga tamo odselili. Osobeno su, dakle, proširili izvršenje tačke 2. u Moskvi potpisanog Sporazuma o primirju (20. januar

²⁹⁹ *Zakoni 1000 godina. Zakon br. XX iz 1941. Mađarske svete krune o ponovnom priključenju i ujedinjavanju sa državom ponovo priključenih oblasti Južne regije* [on-line] www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8173. [20. septembar 2012.]

³⁰⁰ U Mađarskoj je tada boravilo 97 520 izbeglih lica iz Rumunije, 70 150 izbeglih lica iz Čehoslovačke, 14 840 izbeglih lica iz Podkarpata, te 30 izbeglih lica iz Austrije. U 1947. je bilo evidentirano 247 hiljada izbeglica. Enike A. Šajti: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó, str. 347.

³⁰¹ *Népszava*, 29. mart 1945. str. 5.

³⁰² *Zakoni 1000 godina. Zakon br. LX iz 1948. o mađarskom državljanstvu* [on-line] www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8342 [10. septembar 2012.]

1945.), koja je propisala samo udaljavanje državnih činovnika, pošto je obavezala Mađarsku da „sa od nje okupiranih teritorija Čehoslovačke, Jugoslavije i Rumunije povuče sve mađarske trupe i činovnike iza granica Mađarske koje su postojale pre 31. decembra 1937.”³⁰³ Njihov eventualni prijem u jugoslovensko državljanstvo bio je, dakle, unapred isključen.

Član 15. od strane Privremene narodne skupštine Demokratske Federativne Jugoslavije 23. avgusta 1945. usvojenog Zakona o državljanstvu omogućio je da se liše državljanstva „pripadnici onih naroda čije su države u ratu bile neprijatelji Jugoslavije, a koji su se, za vreme rata ili i pre rata, svojim nelojalnim postupcima protiv narodnih i državnih interesa ogrešili o dužnosti jugoslovenskog državljanina.” No bilo je moguće lišiti državljanstva i onog jugoslovenskog državljanina koji je svojim delima u inostranstvu tokom rata ili posle rata nanosio štetu narodnim i državnim interesima Jugoslavije, odnosno odbio izvršenje građanskih dužnosti. Naturalizovani državljani mogli su biti lišeni njihovog državljanstva ukoliko su isto pribavili putem lažnih podataka, ukoliko su svesno prećutali važne okolnosti, ili ako ih je u roku od 5 godina nakon sticanja državljanstva sud osudio zbog krivičnih dela ili zbog povrede narodnih, odnosno državnih interesa.³⁰⁴ Državljanstva su bili lišeni i oni oficiri i podoficiri Jugoslovenske Kraljevske Vojske koji se u roku od dva meseca nisu vratili u državu i koji su dobrovoljno ostali u inostranstvu.³⁰⁵

Predsedništvo Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije je 5. jula 1946, pozivajući se na u međuvremenu usvojeni Ustav, nekolikim dopunama potvrdilo Zakon o državljanstvu iz 1945, ali se stavke za oduzimanje državljanstva, međutim, nisu promenile, te se ni modifikacije iz decembra 1948. nisu odnosile na ovo pitanje.³⁰⁶ Nažalost, ne raspoložemo čak ni približnim podacima o tome koliko je jugoslovenskih državljana mađarske nacionalnosti bilo lišeno njihovog državljanstva.

Mađarska je povodom eksproprijacija i nacionalizacija mađarske imovine imala teške finansijske rasprave ne samo sa Jugoslavijom, već i sa Čehoslovačkom i Rumunijom.³⁰⁷ U smislu čehoslovačko-mađarskog sporazuma o razmeni stanovništva

³⁰³ Ignac Romšič, ur.: *Sporazum o primirju između Savezničkih sila i Mađarske*. Moskva, 20. januar 1945. *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914-1999*. I kötet. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, str. 379.

³⁰⁴ *Službeni list*, broj 64, 28. avgust 1945, str. 625-626. I ovim putem izražavam zahvalnost Ištvanu Fodoru što mi je stavio na raspolaganje primerke jugoslovenskog *Službenog lista* koji se odnose na državljanstvo.

³⁰⁵ Isto tamo: str. 625, 628.

³⁰⁶ *Službeni list*, broj 54, 1. jul 1946, str. 627. ; *Službeni list* broj 105. Jugoslovensko državljanstvo je bilo jedinstveno i u pravnom smislu se sastojalo od dva podjednaka dela, saveznog i republičkog državljanstva. Jugoslovenski državljani su pri tome mogli da poseduju samo jedno republičko državljanstvo.

³⁰⁷ Sveobuhvatan rad o istorijatu eksproprijacije i nacionalizacije mađarske imovine u Čehoslovačkoj prvi je napisao Ištvan Gaučik iz Gornje Ugarske, pod nazivom „*A csehszlovákiai magyarság gazdasági státuszvesztése*”. Doktorska disertacija, Budapest, 2011. Eksproprijaciju mađarske imovine u Rumuniji obradio je, odnosno objavio s njom povezane relevantne spise Gabor Vince u delu pod nazivom „*Magyar vagon román kézen. Dokumentumok a romániai magyar vállaltok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és magyar-román vagonjogi vitáról*.” (Csikszereda, 2000, Teleki László Intézet – Pro-Print Könyvkiadó). Rad se može naći i na Internetu na sledećoj web-adresi: <http://www.adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=34>

iz 1946. nepokretnosti iseljenih Mađara, koje su dobroano premašivale ostavljenu nepokretnu imovinu na njihovo mesto naseljenih mađarskih Slovaka, prešle su u svojinu čehoslovačke države, pa je tako njihova vrednost predstavljala „predmet međudržavnog obračuna”, no „pravično” obeštećenje trebalo je da sleduje i onima koji su ostavljanjem celokupne pokretne i nepokretne svojine prognani iz njihovih prebivališta i pre sporazuma o razmeni stanovništva. Izgledalo je da će se marta 1949. sa Čehoslovačkom uspeti postizanje sa mađarskog stanovišta povoljnog rešenja imovinsko-pravnih sporova. Zbog rigidnosti čehoslovačkog stanovišta, međutim, Mađarska se u tzv. Sporazumu sa Štrbskog jezera od 25. jula 1949. odrekla još važeće reparacije (25,3 miliona dolara) i u ime drugih čehoslovačkih zahteva svih spram Čehoslovačke ispostavljenih finansijskih potraživanja.³⁰⁸ U Rumuniji je stavljanje mađarske državne imovine, imovine građana i pravnih lica pod rumunsku kontrolu otpočelo u osobenoj formi i pravnim okvirima. U smislu sovjetsko-rumunskog mirovnog sporazuma koji je zabranjivao da Mađarska, Nemačka i njihovi državljani bez odobrenja saveznika, to jest Sovjeta, iznose iz države njihovu imovinu, osnovan je CASBI, Blagajna za administriranje neprijateljskom imovinom (*Cassa pentru Administrarea si Supravegherea Bunurilor Inamice*). Izvorni cilj CASBI-ja bio je očuvanje strane imovine na teritoriji Rumunije. Međutim, CASBI ne samo da je blokirao i upravljao mađarskom imovinom, već je daleko prekoračivši svoj izvorni zadatak u početnoj fazi podržavljenja, dakle u periodu između 1944. i 1948, iz prikriivenog pretvoren u legalni okvir nacionalizacije, igrajući važnu ulogu u prelasku mađarske imovine u rumunske ruke. Komplikovani i dugo se povlačeći pregovori okončani su jula 1953. time što su se obe strane uzajamno odrekle ma kakve imovine i potraživanja na teritoriji one druge države, kao i raznovrsnih šteta proisteklih iz eksproprijacija i podržavljenja. Mađarska država nije mogla da pruži podršku svojim državljanima u zahtevima „koji su nastali ili koji mogu nastati usled mera druge države preduzetih zarad ostvarivanja socijalističkog ekonomskog poretka”.³⁰⁹ U slučaju mađarsko – rumunskog sporazuma radilo se o istinski nepobitnom sporazumu, pošto je Mađarska odustala od suštinski obimnije imovine i potraživanja nego Rumunija, što nisu kompenzovala raznorodna rumunska potraživanja sličnog obima.

Na državnim teritorijama koje su bile zauzete od strane partizana Jugoslavije već je tokom rata otpočelo rekviriranje „neprijateljske imovine” okupatora i lica koja su saradivala sa okupacionim snagama, odnosno rekviriranje bez obeštećenja. Rekviriranje imovine već je obavljano u ime novog, „revolucionarnog” pravnog poretka,³¹⁰ dakle počev od tada oduzimanje imovine nije bilo vezano za neko konkretno krivično delo kao ranije, već je konfiskacija proširivana na lica i grupe koji su u političkom smislu bili suprotstavljeni novoj vlasti, ili koji su proglašeni za politički suprotstavljene. Takva su, na primer, bila lica koja su bila proglašena za ratne zločince i narodne (državne)

³⁰⁸ Jožef Honvari: Magyar jóvátétel a II. világháború után. [on-line] Rubikon, 2012, br. 3. Onlineplusz. [29. septembar 2012.] http://www.rubikon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/magyar_jovatetel_a_2vilagaboru_utan/

³⁰⁹ Vince: n. d., str. 492.

³¹⁰ O stvaranju „revolucionarnog pravnog poretka” videti u: Ljubomirka Krkljuš: *Pravna istorija srpskog naroda*. Novi Sad, 2002, Prometej, str. 563-582.

neprijatelje. Rešenja o konfiskaciji jednim delom su mogli da donose vojni sudovi, no u smislu tzv. Fočanskih propisa Vrhovnog štaba iz februara 1942. to su mogli činiti i Narodnooslobodilački odbori različitih nivoa, to jest seoski, opštinski, sreski, okružni, oblasni i glavni. Narodnooslobodilački odbori bili su „borbeni organi koji služe narodnooslobodilačkoj borbi”, takvi osobeni privremeni organi vlasti koji su jednovremeno vršili sve funkcije državne vlasti. Imali su sopstvene zakonodavne funkcije, donosili su uredbе, propise i odluke, no ovi organi su vršili i izvršnu i sudsku vlast. Bez školovanih pravnika, često uz masovno učešće lokalnog stanovništva i na njegov pritisak, oni su donosili svoje presude i rešenja. Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) kao „najviše političko telo oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije” ovo pravo odbora potvrđuje novom odlukom od 21. novembra 1944.³¹¹

Odlukom AVNOJ-a od 21. novembra 1944. konfiskovana je i za državnu svojinu proglašena neprijateljska imovina, sva imovina nemačke države i njenih državljana u Jugoslaviji, a na osnovu principa kolektivne krivice pokretna i nepokretna imovina nemačke manjine, ratnih zločinaca i njihovih pomagača (kolaboranata) bez obzira na njihovo državljanstvo. „Posredstvom okupacionih vlasti nasilno oduzeta” imovina je rekvirirana, stavljena pod državnu upravu, odnosno sekvestrirana, a to je takođe važno i u slučaju „odsutnih lica”, to jest imovine osoba koje su napustile državu, ili se pak nisu vratile iz emigracije, deportacije, ratnog zarobljeništva, itd. Ova se odluka u Vojvodini npr. ticala mađarskih naseljenika (bukovinskih Sikuljaca, Čangova, Mađara iz Bosne, vitezova, itd.) koji su tu naseljeni u periodu između 1941. i 1944, pošto su ova naseljavanja bila temeljena na posredstvom mađarske države izvršenim eksproprijacijama pokretne i nepokretne imovine jugoslovenskih, tzv. dobrovoljačkih naseljenika, koji su bili naseljeni između dva svetska rata.³¹²

Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije od 29. maja 1945. dalje je proširio rekviriranja i nacionalizacije,³¹³ dok je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji pored eksproprijacije i nacionalizacije industrijskih preduzeća, pogona, finansijskih institucija, stambenih nepokretnosti, trgovačkih preduzeća, itd. ovaj proces proširio i na vlasnike poljoprivrednog zemljišta. Vredi ukazati na to da je srpski Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, koji je stupio na snagu 6.

³¹¹ Prvo izdanje Fočanskih propisa može se pogledati na sledećoj adresi [1. oktobar 2011.]: http://www.focani.org/org/index.php?option=com_content&view=article&id=558&Itemid=123 Ulogu vojvodanskog Narodnooslobodilačkog odbora Sente u ranoj strukturi jugoslovenske vlasti prikazuje rad Tibora Molnara: „A zentai Városparancsnokság válogatott iratai 1944-1945. – Odabrani spisi Komande grada Senta 1944-1945. (Szeged–Zenta, 2011. / A titói Jugoszlávia levéltári forrásai 1. – Arhivski izvori Titove Jugoslavije 1.)” Poništenje u Kraljevini Jugoslaviji važećih, odnosno na pojedinim delovima raskomadane države tokom rata donetih pravnih propisa izvršeno je Odlukom AVNOJ-a od 3. februara 1945.

³¹² Enike A. Šajti (2004): str. 199-234. ; Gabor Vince: „A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángómagyar csoportok áttelepítése Magyarországra (1940–1944).” *Pro minoritate*, 2001/jesen, str. 141-154.

³¹³ Uvećanje imovine u iznosu većem od 40 000 dinara smatrano je za ratno profiterstvo, no pošto je stari dinar bez revalorizacije pretvoren u novi dinar, tj. pošto je 1 stari dinar odgovarao 1 novom dinaru, dobar deo imovine je i bez stvarnog uvećanja postao oduzumljiv. Mađarski državni arhiv (nadalje: MOL) Ministarstvo finansija (nadalje: PM) XIX-L-1-o- 76 659/1946. Kutija 31.

oktobra 2011, nabrojao 41 (!) uredbu i zakon na osnovu kojih je omogućena restitucija i povraćaj nakon jeseni 1944. rekvirirane i nacionalizovane imovine.³¹⁴

U Jugoslaviji eksproprijirana, podržavljena, odnosno u jugoslovensku agrarnu reformu uvrštena mađarska dobra možemo podeliti na sledeće grupe: filijale mađarskih finansijskih ustanova, industrijska i trgovačka preduzeća, tamo zaostali pogoni mađarskih industrijskih preduzeća, pretežno u svojini fizičkih lica opstojeće gradske i seoske nepokretnosti, zaostale pokretnosti, odnosno finansijska potraživanja prema raznim jugoslovenskim pravnim i fizičkim licima (akcije, razna finansijska dugovanja, zaostale nadnice, penzijska potraživanja, itd.).

Eksproprijacije i nacionalizacije su u 1944/1945. prvenstveno pogodile industrijska preduzeća, finansijske ustanove i grosističku trgovinu. Prema jednom industrijskom popisu iz 1945. u državne ruke tada je prešlo 82 % industrijskih preduzeća, a 55 % ovih preduzeća je konfiskovano, dok je 27 % pak sekvestrirano. Zakon o nacionalizaciji od 5. decembra 1946. u suštini je potvrdio do tada sprovedene eksproprijacije i rekviriranja. U tom smislu, a pozivajući se već na novi Ustav, u državnu svojinu su prešla „sva privatna preduzeća od opštedržavnog i republičkog značaja” u 42 u zakonu nabrojane industrijske oblasti, počevši od rudničkih pogona i elektrana, preko šećerana do destilerija i pogona za proizvodnju škroba i kvasca. Zakon je, doduše, u demonstrativne svrhe formalno predvideo obeštećenje u obliku državnih obveznica, ali uslovi koji su u ovom zakonu bili uobličeni su unapred omogućili izbegavanje izvršenja istog. Obeštećenje je, naime, bivalo suspendovano ukoliko je protiv vlasnika tekao postupak koji je sa sobom povlačio mogućnost konfiskacije, ili bi ukoliko su vlasnici „otežavali” nacionalizaciju isti bili pozivani na odgovornost na osnovu Zakona o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze, odnosno Zakona o zaštiti opštenarodne imovine i imovine pod upravom države, što je sa sobom takođe povlačilo uskraćivanje obeštećenja.³¹⁵ Mađarski ambasador u Beogradu Zoltan Santo je u svom izveštaju od 21. maja 1947. u vezi sa efekatima zakona o nacionalizaciji sa pravom formulisao: „nacionalizacija je industriju pogodila skoro u potpunosti.”³¹⁶ Zakon koji je stupio na snagu 28. aprila 1948. još je i proširio krug podržavljenja, te je punovažnost istog proširio i na ona privatna preduzeća „koja su po svom karakteru ili kapacitetu od opšteg značaja”, na bolnice, sanatorijume, javna kupatila i banje, te i na štamparije i bioskope.³¹⁷

U nizu zakona o eksproprijaciji i podržavljenju posebno mesto zauzima Uredba vlade datirana 1. avgusta 1948, a sa potpisima premijera Josipa Broza Tita i ministra pravde Franje Frola, objavljena u Službenom listu FNRJ br. 91 od 23. oktobra. Ova Uredba je pozivajući se na čl. 78 st. 2 i čl. 80 st. 2 Ustava FNRJ, kao i na čl. 29 Mirovnog ugovora sklopljenog sa Mađarskom, posebno propisala preuzimanje u državnu svojinu mađarske imovine na području Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

³¹⁴ Restitucija – vraćanje oduzete imovine i obeštećenje bivših vlasnika [on-line]. *Pravni portal*. <http://www.pravniportal.rs/index.php?cat>

³¹⁵ MOL PM XIX-L-1-k - 120 762/IV.b. - 1948. Kutija 33.

³¹⁶ MOL Ministarstvo inostranih poslova (nadalje: KÜM) XIX-J-1-k - Jugoslavija - 42 171/1947. Kutija 35.

³¹⁷ MOL PM XIX-L-1-k - sz.n./1946. Kutija 230.

Ovo je bio jedini zakon koji je *izričito propisao eksproprijaciju imovine mađarskih državljana*.

Usled kolapsa tradicionalnih formi diplomatskih veza i kontakata na kraju rata, Privremena vlada Mađarske je o vojvođanskim konfiskacijama imovine najpre bila obavешtena posredstvom po osnovu Sporazuma o primirju proteranih osoba i izbeglica, no nadbiskup kaločanski i bački Jožef Gres, kao i više pograničnih vojnih i policijskih kapetanija su skrenuli pažnju vladi na neljudski manir ekspatrijacija. Nadbiskup Gres je u svom pismu ministru inostranih poslova Janošu Đendešiju od 30. aprila 1945. ovako pisao o tome: „Iz usmenih saopštenja proteranih iz najraznovrsnijih krajeva Bačke mogu da konstatujem da je postupak ekspatrijacije gotovo svugde bio identičan, da se, dakle, dogodio na osnovu centralne naredbe: proterivanju namerne osobe su gotovo istovremeno, iznenandno prikupili po opštinama, odobrivši odnošenje tek one najpotrebnije odeće na njima i u proseku 500 pengova gotovine. Stanove proteranika sa celokupnim u njima se nalazećim pokućstvom jugoslovenske vlasti su zatvorile i zapečatile, ali je na mnogim mestima smesta počelo i razvlačenje pokućstva. Mnoge hiljade potpuno bednih Mađara pristigle su tako na teritoriju države.”³¹⁸ Sačuvani su i brojni zapisnici iz tog perioda u kojima su proteranici neposredno nakon njihovog prispeća u Mađarsku ispričali mađarskim vlastima svoje slučajeve. O ličnom slučaju Šandora Vaštaga, knjigovođe iz Prigrevice možemo u zapisniku Odseka za izbeglice Ureda za socijalno staranje sačinjenom 18. juna 1946. pročitati ovo: 30. maja noću su se u njegovom stanu pojavili naoružani milicioneri, „razbudili nas iz sna, te smo stan smesta morali da napustimo onako kako smo bili, a milicioneri su delove odeće kroz vrata izbacivali za nama. Nisu nam ostavili ni toliko vremena da spakujemo najpotrebnije stvari, štaviše, i moj od rada uštedeni novac je ostao tamo, pošto u svoj stan više nisam mogao da uđem. (...) O ostalim pokretninama inventar nisu napravili, ali sam ja, međutim, kroz prozor i kroz vrata mogao da vidim kako članovi milicije našu vredniju odeću trpaju u njihove džepove i pod koporane.”³¹⁹ Nešto su manje grubo pozvali na napuštanje kuće opštinskog lekara u Feketiću dr Mihalja Gidaija, ali su i od njega sve konfiskovali. Doktor Gidai je pružio i detaljne informacije o subotičkom „transfernom konačištu”, u kojem su pre prebacivanja preko granice proveli dve nedelje. „U uskom dvorištu jedne dvospratne zgrade više puta se stiskalo i po dve-tri hiljade ljudi sve dotle dok ne bi pretresli naše zavežljaje, na dvorištu je bila gomila smeća, a pod našim nogama su trčkarali pacovi. Jedini bunar sa pijaćom vodom nalazio se na razdaljini od 4 metra od gomile smeća. Prilikom pregleda naših zavežljaja oduzeli su nam sav novac, izuzev 500 dinara. Nisu dozvolili da ponesem sa sobom moje lekarske instrumente, već samo ono što je stalo u lekarsku torbu za instrumente. Užasni smeštajni uslovi promenili su se onda kada je jedna komisija došla da prekontroliše zgradu, a koja je izjavila da jugoslovenskoj državi nije svejedno kako će proteranici referisati o postupanju sa njima. Zakrčenost je prestala, a nas su zakonačili na ljudskiji način. Kasnije su dozvolili već i to da nam lokalni stanovnici daju hranu”³²⁰ – možemo pročitati

³¹⁸ MOL KÜM XIX - J-1-n - Gyöngyösi János - 1945. s. n. Kutija 23.

³¹⁹ MOL KÜM XIX - J-1-k - Jugoslavija - 30/d.-1564-1946. Kutija 51.

³²⁰ Isto tamo.

u zapisniku potpisanom od strane doktora. Mnogi su se inače prisećali spremnosti subotičkog Mađarstva na pružanje pomoći. Nastavnik Geza Kovač, koji je objedinio istorijat ekspatrijacije jedne veće grupe proteranika za Ured za pitanja prognanika, ovako je to formulisao: „akcija pružanja pomoći subotičkih Mađara svakog od nas prilično je dobro snabdela namirnicama.”³²¹

Mađarska vlada je preko jugoslovenske delegacije pri Savezničkoj kontrolnoj komisiji u vezi sa konkretnim slučajevima u više navrata molila Beograd da barem u smislu Sporazuma o primirju vrate, odnosno dopuste prenošenje pokretnina proteranih činovnika. Jugoslovenska vlada je slučaj brzo sredila tako što je u svom odgovoru datiranom 25. novembra 1945. poručila da pošto „oni mađarski službenici koji su na jugoslovensku teritoriju dospeli za vreme rata kao članovi fašističkog centralnog aparata sa sobom nisu doneli ništa”, njima nema šta ni da se vraća. No nisu se osvrnuli ni na imovinu onih mađarskih državljana koji nisu bili uposlenici „fašističkog centralnog aparata”. Među njima ovoga puta pominjemo samo jedan primer. Slučaj udovice Ignaca Bauera, jugoslovenske državljanke mađarske nacionalnosti iz Stare Moravice i njenog nećaka, mađarskog državljanina, samostalnog službenika Lasla Duke, stanovnika Budimpešte. Duka i njegova dva brata su zajedno sa njihovom tetkom zajednički nasledili imanje od 29 jutara u ataru Feketića, koje je postarija žena dala u napolicu izvesnom lokalnom gazdi Ištvanu Košaraš-Fodoru, sa kojim je u vreme promene imperije živela na jednom salašu, to jest majuru. Prilikom agrarne reforme konfiskovan je i deo ovog imanja koji je predstavljao svojinu mađarskih državljana, a tek je za stariju ženu kao za jugoslovensku državljanu od njega ostavljeno 5 jutara. Povrh svega, njen zakupac ju je prijavio mesnom narodnom odboru da skriva haljine. Vlasti su kod nje obavile pretres i odnele joj svu krevetninu, haljine, od kojih se potom više komada „doskitalo” do njenog zakupca. Laslo Duka je u dugom pismu skrenuo pažnju ministru inostranih poslova na nepravdu koja im se dogodila i zamolio Janoša Đendešija da vlada i zvanično protestuje protiv toga. Tim pre, argumentovao je on, što će po njegovom mišljenju imovinsko-pravno stanje mađarskih državljana biti moguće urediti tek nakon ratifikacije mirovnog ugovora. Kao što je to napisao u svom pismu: „Budite ljubazni da i do tada, ukoliko se ukaže mogućnost, saobrazno vestima spram Mađarske prijateljski se ophodećim jugoslovenskim vlastima dobronamerno skrenete pažnju na slučaj naše Tetke, čiju je odeću, stvari, itd. na osnovu neutemeljene klevete od nje bespravno oduzeo lokalni opštinski odbor i tako je opljačkanu uistinu ostavio da od milostinje živi u selu u ubožištu dobrohotnog protestantskog duhovnika. [...] a iz evidentno preterane revnosti pak oduzetih joj minornih 14 i po jutara zemljice neka joj dosude nazad.”³²² Ministarstvo inostranih poslova je, ako već ne i u slučaju konfiskovane odeće, ali povodom oduzimanja zemlje zatražilo informaciju od jugoslovenske delegacije pri SKK-u. Jugosloveni su kratko odgovorili toliko da je imanje udove Ignaca Bauera, jugoslovenske državljanke, zaista ekspropisano, „vlasničko pravo Lasla Duke nad jednim delom zemljišnog poseda nije moglo biti katastarski utvrdivo, a nadležnim organima ne stoje na raspolaganju dokumenti iz kojih bi pravo

³²¹ Isto tamo.

³²² MOL KŰM XIX-J-1-k – Jugoslavija – 23/g-103 736/1947. Kutija 39.

vlasništva bilo moguće utvrditi.”³²³ Kasnije su obrazlagali da je pre mirovnog ugovora „rano” rešavati pojedine konkretne slučajeve. „Uređenjem ovog kompleksa pitanja (jugoslovenska vlada, prim. E. Š.) namerava da se bavi nakon ratifikovanja mirovnog ugovora, kada bi trebalo da se dogodi sveobuhvatno uređenje celokupnog pitanja imovinsko-pravnih odnosa mađarske imovine u Jugoslaviji, ovlašćenja mađarskih državljana i njihovih drugih interesa.” – možemo da pročitamo u jednoj sa ovim pitanjem povezanoj zabelešci ambasadora Santoa.³²⁴ Mađarska vlada bila je, naime, načisto s tim da bi u smislu postojećih međunarodnih pravnih propisa mogla da u ime svojih građana, a zbog odredbi jugoslovenskog Zakona o nacionalizaciji, zahteva potpuno obeštećenje, ali se moglo strahovati od toga da će to Jugoslavija zloupotrebiti pri ratnim potraživanjima spram Mađarske. A da se ne govori o tome da je i Mađarska u to vreme donela slične zakone o podržavljenju.³²⁵ Zbog toga su stručnjaci Ministarstva finansija argumentovali da vlada imovinsko-pravna potraživanja svojih građana „pokuša da realizuje ne putem pozivanja na generalne međunarodno-pravne propise, već prijateljskim putem, ukazivanjem na dobre odnose između dveju država, kao i na nužnost realizacije ekonomskih kontakata.”³²⁶ U ovom pitanju, dakle, privremeno se verovalo u „povoljnu atmosferu” koja se razvijala između dve države.

No nepravde nisu pogađale samo mađarske državljanke, već je i stanje interesentnih mađarskih finansijskih ustanova takođe davalo razloga za ozbiljnu zabrinutost. U Budimpeštu su stizale sve brojnije vesti o eksproprijacijama istih, o konfiskacijama njihove imovine, o onemogućavanju njihovog ranijeg delovanja, odnosno o raznorodnim optužbama (ratni zločin, kolaboracija, utaja ratnog profita, itd.) u procesima koji su pokrenuti protiv rukovodilaca finansijskih ustanova, preduzeća i drugih privrednih subjekata.

Na teritorijama koje su Trijanonskim ugovorom priključene Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca postojala je razvijena mreža mađarskih finansijskih ustanova.³²⁷ Godine 1920. delovalo je (ne računajući Hrvatsku) sedamdeset sedam finansijskih ustanova utemeljenih u vidu akcionarskih društava, četiri filijale tri budimpeštanske banke i tri zadružne finansijske ustanove. Za vreme Kraljevine Jugoslavije propalo je 73% samostalnih finansijskih ustanova ili njihovih afilijacija (filijala). Prilikom prisajedinjenja 1941. u Bačkoj je postojalo 75, u Prekomurju i Međumurju 8, odnosno ukupno 83 kreditna zavoda. Prema nacionalnoj pripadnosti akcionara, članova uprave i službenika, tadašnja statistika je od toga njih 25 kvalifikovala kao mađarske, 15 kao srpske, 10 kao nemačke, a 1 kao slovački.³²⁸

Odluka AVNOJ-a br. I/420 od 30. decembra 1944. najpre je odredila mere za organizovanje državnog finansijskog upravljanja, to jest za organizaciju državnog

³²³ Isto tamo.

³²⁴ MOL KÜM XIX-J-1-j – Jugoslavija – 23/g-269/1948. Kutija 27.

³²⁵ U pogledu položaja Mađarske nakon rata, podržavljenja i ekonomske politike mađarskih vlada *videti* u monografiji: Đerđ Đarmati: „A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956.” (Budapest, 2011, ÁBTL – Rubikon)

³²⁶ MOL PM XIX-L-1-k - s. n. Kutija 228.

³²⁷ MOL PM XIX-L-1-k-szn. Kutija 33.

³²⁸ Isto tamo.

nadzora nad privatnim bankama i kreditnim zadrugama. Ovu odluku su pratile brojne uredbe i zakoni, čiji je cilj predstavljalo pribavljanje potpune državne kontrole nad finansijskom sferom. Jedan zakon od 17. novembra 1945. je npr. sve inostrane finansijske ustanove proglasio za privatne finansijske ustanove, koje su trebale da podnesu molbu za izdavanje dozvole o poslovanju. Ove su molbe svi mađarski kreditni zavodi i podneli, premda one ustanove koje su bile stavljene pod prinudnu upravu u startu nisu ni mogle da podnose molbu za izdavanje dozvole. Tako su postupile i subotička i riječka filijala Opšte mađarske kreditne banke, premda u startu nisu mogle da podnose molbu za izdavanje dozvole o radu pošto je Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine na njeno čelo imenovao prinudnog upravnika. Njihova žalba je odbijena s tim da se oni koji su predali molbu koja se odnosi na izdavanje dozvole već ne nalaze u službi, te da su time izgubili pravo na žalbu. Njihovo funkcionisanje je onemogućavalo i to što je zabranjen svaki kontakt između filijala i centrala ustanova.³²⁹ Konfiskaciju subotičke filijale jugoslovenska strana obrazložila je time što je ona bila uspostavljena tokom rata, a da je kreditna banka preuzela pod firmom kolaboracije već rekviriranu subotičku filijalu zagrebačke Hrvatske sveopće kreditne banke. Rekviriranje Hrvatske sveopće kreditne banke objasnili su time što „akcionari svojom imovinom odgovaraju za rad i krivična dela onih osoba kojima su poverili rukovođenje njihovih preduzeća, a pošto su ta preduzeća za vreme rata radila za okupatora protiv naroda i time pribavila dobit svojim akcionarima i vlasnicima, na mestu je da sada snose i materijalnu štetu zbog takvog delovanja i vođenja poslova.”³³⁰ Kreditna banka se protiv rekviriranja žalila 10. avgusta, pozivajući se na to da je subotička filijala oformljena 1905. godine, iako je bila prinuđena da svoj kapital 1925. preda jednoj zainteresovanoj jugoslovenskoj banci. Njenu žalbu jugoslovenske vlasti su okvalifikovale kao „bespredmetnu”. Mađarska vlada je ovo okvalifikovala kao nezakonito, te je nastojala da i pitanje obeštećenja subotičke filijale raščisti na finansijskim pregovorima koji su u januaru i februaru 1948. vođeni u Budimpešti. Predloženo je da „se jednostrano odbije” kompenzacija od svote za imovinsko obeštećenje koja je zatražena od strane Jugoslovena. No nisu bolje prošle ni Velikobečkerečka štedionica, Mađarsko bankovno i trgovačko akcionarsko društvo i subotička filijala Kaločanske biskupijske štedionice, kao ni Subotičko štedno deoničarsko društvo.³³¹

Ministarstvo inostranih poslova je 9. septembra 1946. sazvalo konferenciju na kojoj su uzeli učešće Centralni monetarni zavod, Mađarska narodna banka, Ured za reparacije i Zemaljski savez fabrikantata (GYOSZ). Dogovor je inicirao GYOSZ, pošto su prispele nove vesti o rekviriranjima preduzeća sa mađarskim udelom i procesuiranja njihovih rukovodilaca, a između ostalog i o rekviriranju zrenjaninske šećerane koja je u pogledu kapaciteta i tehničke opremljenosti spadala u vrhunsku svetska preduzeća. Rukovodioci šećerane koja se nalazila u koncernu Mađarske eskontne i argentarne banke su 22. jula 1946. osuđeni na gubitak slobode u trajanju od 1 do 8 godina zbog nominalne kolaboracije sa Nemcima, pošto su, navodno, više od 25%

³²⁹ Isto tamo. 02 344/194, 40 633/1948. Kutija 39. MOL PM XIX-L-1-o -76 659/1946. Kutija 31.

³³⁰ Isto tamo. 40 633/1948. Kutija 39.

³³¹ Isto tamo, kao i 42 397/1948, 42 523/1948. Kutija 39.

proizvodnje fabrike otpremali za potrebe nemačke vojske. Slična sudbina je snašla i zagrebačku Fabriku kablova „Etelka”, u kojoj je ova banka takođe imala svog uдела. Shodno načinjenoj zabelešci sa ovog sastanka, njegovi učesnici su kako rekviriranje zrenjaninske šećerane tako i rekviriranje zagrebačke Fabrike kablova „Etelka”, odnosno procesuiranje njihovih rukovodilaca smatrali „nepravednim”, pošto su rukovodioci fabrike učinili sve da „spreče prelazak fabrike u nemačke ruke i sačuvaju njenu supstancu.”³³² Načelnik odeljenja ministarstva Viktor Sondi je od strane Ministarstva inostranih poslova predložio da „suspenduju” imovinska pitanja, pošto još uvek teku mirovni pregovori. Po pitanju rukovodilaca preduzeća on je rekao da je situacija „još gora”, pošto u smislu Sporazuma o primirju vlada treba da potpomogne pitanje osoba optuženih za ratne zločine. Imre Ritinger, direktor Centralnog monetarnog zavoda, pomenuo je mogućnost „jednog generalnog protesta”, no iskrslao je i to da jedna delegacija koja uskoro putuje u Jugoslaviju „nastavi nezvanične razgovore informativnog karaktera” u pitanju preduzeća sa mađarskim udelom. Na kraju je odlučeno da se „protestom opšteg karaktera” u ovom slučaju obrate jugoslovenskoj vladi, a koji bi tokom potonjih ekonomskih pregovora „svrhovito” mogao da bude iskorišćen. Sondi je obećao da će i bavljenje imovinskim pitanjima individualnih lica učiniti predmetom promišljanja Ministarstva inostranih poslova, kako bi se ono bavilo i imovinskim pitanjima pojedinaca, odnosno da će instruisati članove trgovinske delegacije koja uskoro putuje u Beograd da „oni nastave informativne pregovore kako u stvarima mađarskih interesa, tako i u individualnim postupcima osuđenika”. Učesnici su se na kraju sporazumeli da GYOSZ prikupi podatke koji se odnose na rekvirirana preduzeća, a Ministarstvo finansija podatke o finansijskim institucijama.³³³

Desetog septembra 1946. Ministarstvo inostranih poslova je zaista uputilo usmenu notu jugoslovenskoj delegaciji pri SKK povodom postupaka koji su pokrenuti protiv rukovodilaca pogona i filijala kompanija registrovanih u Mađarskoj, a pod nominalnom optužbom za kolaboraciju, premda nota nije konkretno navodila o kojim je osobama reč. Vlada rukovođena od strane Malih posednika Ferenc Nađa je na osnovu toga podnela protest protiv rekviriranja imovine, pošto „sudbinu dobara koje postoje Jugoslaviji prava i interesa fizičkih lica sa mađarskim državljanstvom i mađarskih pravnih lica pozvan je da uređuje mirovni ugovor, dok po pitanju jugoslovenskih propisa ovu odredbu prejudiciraju”. Ni mađarska vlada ne dovodi u sumnju to, nastavlja nota, da i rukovodioci mađarskih preduzeća budu pozvani na odgovornost zbog ratnih zločina, ali smatra uistinu dalekosežnim i pravno neadekvatnim reglamentiranjem ukoliko se „imovina mađarskih pravnih lica rekvirira usled eventualne krivice rukovodilaca preduzeća”. Zamereno je i to što je „pretežan deo” postupaka pokrenutih protiv rukovodilaca preduzeća bio sproveden bez odbrane, te što su za ratne zločince proglašene i osobe „koje su sa svoje strane učinile sve da pogoni koji se nalaze u vlasništvu preduzeća u što manjoj meri budu na raspolaganju okupatora.”³³⁴

³³² MOL PM XIX-L-1-o – 76 659/1946. i 74 499/1946. Kutija 31.

³³³ MOL PM XIX-L - 1-o – 76 659/1946. Kutija 31.

³³⁴ Isto tamo, s.n., kao i MOL PM XIX-L-1-k – 293 981/IV.b./1948. Kutija 33.

Nakon sastanka iz septembra 1946. otpočelo je i posebno popisivanje mađarske imovine u Jugoslaviji, te među njom i industrijskih i trgovačkih preduzeća sa mađarskim interesom, a pokušalo se i sa pribavljanjem pregleda preduzetničkih interesa mađarskih finansijskih ustanova u Jugoslaviji. Jedan sumarni statistički izveštaj koji je sačinjen u jesen 1946. pobrojao je npr. 71 preduzeće različite veličine, pri čemu je ime vlasnika ponegde bilo navedeno. U Subotici je npr. rekviriran pogon za proizvodnju testa Ištvana Nađa koji je upošljavao 20 radnika, jedna temerinska apoteka, bečejska trgovina tekstilom Šandora Kovača, pogon za proizvodnju soda-vode u Čakovcu i fabrika čarapa, ciglana i grosistička trgovina kolonijalnom robom braće Granev, mlin za papriku u Martonošu, u Horgošu gostionica Šandora Juhasa, u Bačkoj Topoli frizerska radnja Lajoša Peštija. Na istoj ovoj listi figuriraju, bez pretenzija ka potpunosti, novosadsko Akcionarsko društvo za trgovinu mašinama „Agricola”, apatinska kudeljara, novovrbaška Bačka šećerana A.D, zrenjaninska šećerana, Bođansko kudeljarsko A. D. iz Vajske, odžačko Domovinsko prediljsko i užarsko A.D, jedna somborska mlekara, jedan beogradski pogon za stolariju, subotička tekstilna trgovina Lajoša Zavora, itd.³³⁵ To je, međutim, u početku ostao samo delimični, na „reprezentativnom prikupljanju podataka” zasnovani, nekompletni popis. Kao što to možemo da pročitamo u belešci Odseka za oštećene u inostranstvu Ministarstva finansija datiranoj 30. aprila 1948. godine: do odseka je do kraja aprila prispelo 587 prijava, „veliki deo (prijava) govori o ostavljenom pokućstvu onde službujućih i proteranih službenika. Pored toga, u prijavama, naravno, figuriraju veliku vrednost predstavljajuće poljoprivredne nekretnine, kuće i druga imovina.”³³⁶ Od ekspropriacija nije bila pošteđena ni mađarska zadužbinarska imovina, pa tako na primer ni Školska zadužbina Karoline Mesinger iz Zrenjanina, čiji je upravitelj bio Vojvođanski mađarski opšteprosvetni savez.³³⁷

Udaru na stranu imovinu služila je i Uredba jugoslovenske vlade od 21. juna 1946, koja je propisala da je na teritoriji Federativne Narodne Republike Jugoslavije ubuduće dopušteno emitovati samo akcije koje glase na ime, a da ranije emitovane jugoslovenske deonice koje glase na donosioca treba pretvoriti u akcije koje glase na ime. U inostranstvu opstojeće jugoslovenske akcije koje glase na donosioca trebale su u smislu uredbe da u roku od šest meseci budu položene u depozit pri inostranim predstavništvima FNRJ, odnosno u depozitorijume koji su bili naznačeni od strane inostranih predstavništava. Jugoslovenska predstavništva u inostranstvu bila su obavezna da u roku od mesec dana od isteka roka za depoziciju deponovane akcije pošalju jugoslovenskoj državnoj hipotekarnoj banci, a uredba je za konvertovanje

³³⁵ MOL PM XIX-L-1-k-41 824/4-1946. Kutija 31.

³³⁶ MOL KŰM XIX-J-1-j-Jugoslavija – 23/g-269/1948. Kutija 27. Evidentiranje osoba koje su preseljene iz susednih država, kao i njihove imovine i pretrpljene štete mađarska vlada je najpre naložila u jesen 1945. (Uredba ME br. 8150/1945). Obaveza prijavljivanja obuhvatala je popis nakon 1. januara 1938. na trijanonsku teritoriju Mađarske iz ma kog razloga preseljenih lica, odnosno njihove imovine i pretrpljene štete, uz koju su pridodate pravne posledice za slučaj propusta. Osobe na koje su se odnosile dotične mere popunjavale su detaljan upitnik, a njih su trebale da pošalju Centralnom statističkom uredu. Ištvan G. Vaš ur.: „*Minisztartanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei. 1944. december 23. – 1947. május 31.*” Budapest, 2003, Magyar Országos Levéltár, str. 444. Uredba je objavljena u: *Magyar Közlöny* br. 131. od 20. septembra 1945.

³³⁷ MOL KŰM XIX-J-1-k-17/d -122 627/1948., 126 716/1948., 129 605/1948. Kutija 17.

predvidela dalji rok od 5 meseci. Akcije koje nisu bile predate automatski su prelazile na jugoslovensku državu.

Udruženje štedionica i banaka je u vezi sa sprovođenjem ove uredbe u Mađarskoj odlučilo da će stavljanje u depozit „zarad izbegavanja štetnih pravnih posledica” izvršiti mađarske finansijske ustanove, ali su obaveza polaganja u depozit, odnosno neizvršenje iste bili prepušteni slobodnoj odluci interesenata. Mađarska nacionalna banka je izdala neophodnu devizno-pravnu dozvolu za slanje deonica, ali je to vezala za preduslov da su isporučioi obavezni da umesto iznetih akcija u roku od pet meseci podnesu dokaz o importovanju na ime glasećih menica. Jugoslovenska strana ni dobro nakon isteka roka nije poslala vlasnicima konvertovane, deonice koje glase na ime. Ministarstvo inostranih poslova je na predlog Ministra finansija 16. septembra 1948. notom zamolila jugoslovensku vladu da ih izvesti o razlozima kašnjenja, odnosno da bez odlaganja izvrši dostavu akcija koje glase na ime njihovim vlasnicima. Beograd je pokušao da objasni situaciju time što „još nije završena registracija deponovanih akcija”. Dve godine nakon isteka roka za izvršenje jugoslovenske uredbe rukovodilac Odeljenja za ekonomsku politiku Ministarstva finansija je sa gorčinom konstatovao: „ne smatram da bi nova diplomatska nota stvar pomakla unapred. Ovo pitanje držim u evidenciji zajedno sa drugim nesređenim finansijskim problemima koji postoje u vezi sa Jugoslavijom.”³³⁸

Budimpešta se uprkos tome što raščišćavanje imovinskih pitanja nije napredovalo ni za korak nadala da će nakon potpisivanja Mirovnog ugovora (10. februar 1947.), odnosno njegove ratifikacije (24. jun 1947.) jugoslovenska strana zaista biti spremna da se bavi ovim pitanjem. Računala je i na to da će uspostavljanje diplomatskih veza koje se dogodilo u februaru 1947. i povoljan razvoj mađarsko-jugoslovenskih kontakata dati zamah ovoj stvari.³³⁹ Ministarstvo finansija je 15. oktobra 1947. podnelo predlog Ministarskom savetu, po kojem bi zarad utvrđivanja mađarske imovine u Jugoslaviji i pripreme bilateralnog razmatranja ovog pitanja u Beograd bio poslat ekspert za finansijsko knjigovodstvo u liku Karolja Časara. U međuvremenu se, novembra 1947, rukovodilac Odseka za oštećene u inostranstvu Ministarstva finansija dr Ištvan Hernadi i lično informisao u Beogradu, te je nakon svog povratka predložio da se privremeno reterira na poziciju iščekivanja, pošto se pouzdani podaci za ozbiljnije pregovore ni sada ne mogu pribaviti od jugoslovenske strane. Tako je Ministarski savet 12. februara 1948. odlučio da privremeno nije potrebno izaslati opunomoćenika Karolja Časara.³⁴⁰

³³⁸ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoslavija-23/g - 43 993/4-1948. Kutija 39.

³³⁹ Ambasador Zoltan Santo je svoje akreditivno pismo predao u Beogradu predsedniku Federativne Narodne Republike Jugoslavije Ivanu Ribaru 4. februara 1947, par dana pre potpisivanja Pariskog mirovnog ugovora. O vezama dveju država videti u: Zoltan Rip: „Példaképből ellenség. A magyar kommunizták viszonya Jugoszláviához” (u Standeisky Éva, Kozák Gyula, Pataki Gábor, Rainer M. János: „A fordulat évei 1947-1949. Budapest, 1998, 1956-os Intézet, str. 45-62.) odnosno u Enike A. Šajti: „Büntudat és győztes fölény: a magyar-jugoszláv kapcsolatok 1944-1947.” (u: Papp Richárd, Szarka László ur.: „Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet”. Zenta, 2008, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, str. 203-210.)

³⁴⁰ Beleške iz zapisnika o dnevnom redu Ministarskog saveta, 1. jun 1947 – 25. februar 1950. [on-line] www.mol.gov.hu/letoltes.php?id=84 [19. septembar 2012.]; MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoslavija-23/g-269/1948. Kutija 27.

Uprkos tome, u februaru su otpočeli pregovori, čije preliminarije dosežu do decembra 1946. Tada su se Mađarska i Jugoslavija sporazumele o tome da će u roku od šest meseci započeti pregovore koji su „usmereni ka sređivanju uzajamnih obaveza finansijske prirode nastalih tokom rata”, to jest koji su predvideli uzajamno dovođenje u red svih zahteva. U leto 1947. jugoslovenska vlada je potvrdila da se mimo javno-pravnih zahteva ne ograđuje ni od finansijskih pitanja i robnih potraživanja privatno-pravne prirode, predaje hartija od vrednosti i od strane finansijskih ustanova na naplatu ispostavljenih potraživanja. Ministarski savet je 27. januara 1948. po podnesku Glavnog ekonomskog saveta³⁴¹ imenovao za rukovodioca mađarske delegacije dr Đulu Sigetija i opunomoćio ga da sa članovima komisije koji će biti naknadno utvrđeni nastavi pregovore „informativnog karaktera” sa jugoslovenskom delegacijom koja je u međuvremenu prispela u Mađarsku, predvođenom od strane rukovodioca odeljenja Ministarstva finansija Milana Ribara.³⁴² Glavni ekonomski savet je već prilikom pregovora precizirao ovlašćenja mađarske delegacije. Kao što to možemo pročitati u odluci povezanoj sa ovim pitanjem od 17. februara 1948: „Glavni ekonomski savet ovlašćuje mađarsku finansijsku delegaciju da sa jugoslovenskom delegacijom nastavi pregovore koji se odnose na *prijavljivanje i utvrđivanje iznosa* (naglašavanje moje – E. Š.) privatno-pravnih potraživanja nastalih između Mađarske i Jugoslavije po osnovu svojine nad bivšim mađarskim dobrima.”³⁴³

Već na početku pregovora se ispostavilo da je stav jugoslovenske delegacije po više tačaka neprihvatljiv za mađarsku stranu. Takav je bio npr. opseg pitanja o kojima bi trebalo da se pregovara. Uprkos tome što su se ranije, na pregovorima koji su u decembru 1946. vođeni u Beogradu, dve vlade sporazumele o tome da će pregovarati o sređivanju svih uzajamnih obaveza finansijske prirode koje su nastale za vreme rata, i to još u roku od šest meseci pride, sada su bili isključivo voljni da se upuste samo u pregovore o pojedinim, s njihove strane konkretno navedenim privatno-pravnim potraživanjima. Posledicu prihvatanja jugoslovenske „voluntarističke taksacije” po Valou predstavljalo bi to što bi „saldo u svim na sređivanje dospelim značajnim

³⁴¹ U pojedinim spisima Ministarstva finansija i Ministarstva inostranih poslova pogrešno je datirana sa 26. januarom sednica Ministarskog saveta od 27. januara. MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-42 397/4-1948. Kutija 39. G. Vass ur.: n.d. 27. januar 1948 221/46., str. 129. Glavni ekonomski savet je oformljen krajem novembra 1945, a njegov sekretar je bio komunista Zoltan Vaš. Ukinut je krajem 1949, a na njegovo mesto je došao Savet za narodnu privredu. Zadatak organizacije sa izvanredno širokim ingerencijama predstavljalo je usmeravanje upravljanja ekonomskim odlukama državnih organa, te je u periodu između 1945. i 1947. u nedostatku budžeta određivanje finansijskih izdataka države takođe spadalo u njegove zadatke. Jedan od važnih zadataka predstavljalo je i uspostavljanje i osiguranje državne kontrole nad privatnom svojinom, te praktično upravljanje ekonomijom. Njegove uredbe mogu se pronaći u „*Zborniku odluka Glavnog ekonomskog saveta u periodu novembar 1947 – jun 1949*”, koji je uredio Tibor Fajt.

³⁴² Ministarski savet od 27. januara 1948. je imenovao samo rukovodioca delegacije, načelnika ministarskog odeljenja dr Đulu Sigetija, kao i savetnika IV b. odeljenja Ministarstva finansija, dr Jožefa Valoa. Nakon toga je Glavni ekonomski savet mađarsku delegaciju proširio sa još pet članova, po jednim stručnjakom iz Ministarstva finansija, Ministarstva inostranih poslova, Ministarstva industrije i Nacionalne banke. MOL KÚM XIX-J-1-k-Jugoslavija- 23/g.- 42 397/4-1948. Kutija 39.

³⁴³ Isto tamo

kategorijama potraživanja po Mađarsku bio pasivan". Kao primer on je pomenuo da čim bi po finansijsko-institucionalnoj liniji oni bili spremni da rasprave samo potraživanja nastala po „tekućim bankarskim poslovima”, pošto su u ovom aspektu mađarska potraživanja dobroano prevazilazila jugoslovenska, dotle bi po liniji osiguravajućih ustanova Jugosloveni hteli da se drže ne samo sređivanja potraživanja proisteklih po osnovu osiguravajućih poslova, već i onih koja potiču iz preuzimanja osiguravajućih fondova, pošto je u tom aspektu saldo po mađarsku stavku pasivan.³⁴⁴ Poseban problem za mađarsku delegaciju je prouzrokovalo i to što je Ribar decidirano odbio stavljanje na dnevni red pitanja koja su proistekla iz eksproprijacija mađarske imovine na teritoriji Jugoslavije pre 20. januara 1945, pošto bi u tom slučaju za Mađarsku nastao „znatan aktivni saldo”. Raspravljanje ovog pitanja nije preterano forsirala ni mađarska strana, jednim delom zbog toga što od Beograda do tada nije uspela da pribavi nikakve pouzdane podatke o mađarskoj imovini, dok su odnosni mađarski popisi privremeno bili tek delimični. U Odsek za oštećene u inostranstvu Ministarstva finansija je do februara 1948, budući da prijavljivanje nije bilo obavezno, prispelo 575 prijava o šteti. Među njima su se 353 prijave prevashodno odnosile na konfiskaciju zaliha robe, domaćih životinja, poslovne opreme i opreme za domaćinstvo, ali saznalo se i za konfiskovanje 3 820 katastarskih jutara zemlje, 234 stambene zgrade, 462 stana i 53 industrijska pogona različite vrednosti. Prijavljena je, na primer, konfiskacija somborskog hotela Karolja Mihaelsa, novosadska fabrika Aladara Fenjvešija, dok je Ferenc Brener prijavio konfiskaciju 13 000 akcija hrvatske Opće kreditne banke.³⁴⁵

Kada je mađarska delegacija zatražila da jugoslovenska delegacija prosledi svojoj vladi mađarsku želju da se skine informativna zabrana, Ribar je to odlučno odbio, rekavši da „nije u mogućnosti da svojoj vladi prenese mađarsku želju.”³⁴⁶ Mađarska delegacija je smatrala sumnjivim i ispunjenje jugoslovenskog zahteva da mađarska vlada preuzme garanciju za ispunjenje svih njihovim posredstvom postavljenih zahteva u roku od šest meseci, odnosno da se u drugoj valuti nastala potraživanja prema Mađarskoj nacionalnoj banci obračunavaju po kursu koji je važio za dotičnu valutu na dan nastanka obaveze. Mađarska inače, obrazlagali su, u pogledu valorizacije penga do sada još ni u jednom međunarodnom odnosu nije prihvatila opštu obavezu, a drugim delom valorizacija mađarskih dugovanja bi značila „napuštanje teške pozicije”, pa bi tako važne kategorije mađarskih potraživanja prema Jugoslaviji izostale iz sređivanja. Da se i ne govori o tome, obrazlagao je Jožef Valo u memorandumu za Glavni ekonomski savet, da Beograd obračun između dveju država namerava da uredi „bez ikakve povrede buduće primene odredbi Ugovora o miru sa Mađarskom.” „To”, možemo da pročitamo u njegovom memorandumu, „skriva u sebi opasnost da jugoslovenska vlada pozivajući se na član 29. mirovnog ugovora može da zapleni sva u beogradskoj Narodnoj banci skoncentrisana mađarska potraživanja.” Zaplena mađarske imovine pod ovim pretekstom, kao što ćemo to videti, ne samo da je pred-

³⁴⁴ Isto tamo

³⁴⁵ MOL PM XIX-L-1-o-szn.-1948. Kutija 31.

³⁴⁶ MOL KŪM XIX-J-1-k -Jugoslavija- 23/g.- 42 397/4-1948. Kutija 39.

stavljala potencijalnu opasnost, već je uskoro i nastupila. Pomenuta stavka mirovnog ugovora, naime, izrekom je utvrdila: „Svaka od Savezničkih i Udruženih Sila ima pravo da zapleni, zadrži, likvidira ili ma kojim drugim merama podvrgne sva ona dobra, prava i interese koji trenutno u vreme stupanja na snagu Ugovora postoje na njihovim sopstvenim teritorijama i da imovinu Mađarske ili mađarskih državljana i takva dobra odnosno prihode od njih po svojoj volji koristi u okviru zahteva koji postoje između nje i njenih državljana prema Mađarskoj ili mađarskim državljanima, podrazumevajući ovde novčana potraživanja, izuzimajući ipak one zahteve kojima je u smislu drugih članova ovog ugovora udovoljeno. Sva ona mađarska dobra ili iz njih proistekli dohodak koji nadmašuju iznos ovih zahteva treba vratiti.”³⁴⁷

Uprkos požurivanju jugoslovenske delegacije mađarska vlada se držala svog stanošta da u obzir može da dođe samo istovremeno ispunjenje svih privatno-pravnih obaveza, a da mađarska delegacija ne može da prihvati obavezu valorizacije potraživanja u pengovima. I premda tokom pregovora ni sa jedne strane nisu saopštene konkretne brojke, Ministarstvo finansija je sa Mađarskom nacionalnom bankom za internu upotrebu pripremlilo aproksimaciju bilansa potraživanja i dugovanja nastalih pre 20. januara 1945. Po njoj ukupni iznos jugoslovenskih potraživanja prema Mađarskoj prevazilazio je 71 milion deviznih pengova, od kojih je gotovo 12 miliona deviznih pengova iznosilo potraživanje u stranoj valuti. Mađarska potraživanja nacionalna banka u to vreme nije kvantifikovala, pošto u tom pogledu nije mogla da od Jugoslavije pribavi validne podatke, ali je smatrala da će u slučaju da se uračuna i u pregovore uvrsti i vrednost mađarskih potraživanja nastalih po osnovu konfiskacija mađarske imovine u Jugoslaviji pre 20. januara 1945. „biti iskazana značajna bilansna aktiva u korist Mađarske.”³⁴⁸ „Ukoliko se ”, čitamo u Valoovim prilikom pregovora sačinjenim beleškama, „iz aranžmana isključe po osnovu likvidacije mađarskih dobara u Jugoslaviji proističuća potraživanja, a sva druga privatno-pravna potraživanja bez razlike uzmu u obzir, na teret Mađarske – po osnovu aproksimativnih podataka dobijenih od strane Mađarske nacionalne banke – pao bi balast bilansne pasive od gotovo 35 miliona pengova, 20% kojih čini valutni dug.”³⁴⁹

Suprotno jugoslovenskom nacrtu sporazuma, mađarska delegacija je želela da prilikom sređivanja mađarskih potraživanja afirmiše sledeće aspekte: 1. Uzajamnost i pravičnost u pogledu tipova u sređivanje uvrštenih potraživanja i u pogledu regulisanja izvršenja; 2. Sprečavanje porasta po osnovu sređivanja proisteklih ekonomskih i deviznih opterećenja Mađarske u meri koja bi prevazišla kapacitete države; 3. Neprihvatanje onih obaveza od kojih je u slučaju drugih država vlada sekludirala; 4. Ugovor ne može da prejudicira s mađarske strane učinjenu interpretaciju ekonomskih odredbi mirovnog ugovora; 5. Stvarno poravnanje po posteriorno utvrđenim i iznosno izraženim potraživanjima treba da bude izvršeno ukoliko je po pitanju interpretacije ekonomskih odredbi mirovnog ugovora postignut sporazum između dve vlade; 6.

³⁴⁷ *Zakoni 1000 godina. Zakon br. XVIII iz 1947. o ratifikaciji Mirovnog ugovora iz Pariza od 10. februara 1947.* [on-line]. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8265> [27. septembar 2012.]

³⁴⁸ MOL PM XIX-L-1-k - sz.n. /1955. Kutija 228.

³⁴⁹ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoslavija-23/g -42 397/4 -1948. Kutija 39.

Mađarska delegacija ne preuzima obavezu izvršenja naplate valorizacije finansijskih potraživanja i potraživanja u stranoj valuti.³⁵⁰ Pošto pregovori nisu doveli do rezultata, delegacije su se 28. februara sporazumele da pregovore odlože za kasnije.³⁵¹

Jedan od van svake sumnje bitnih preduslova za nastavak pregovora bio je taj da mađarska vlada pribavi pouzdane podatke s jedne strane o mađarskim državnim, a s druge strane o imovinskim stavkama, potraživanjima i interesima mađarskih državljana i pravnih lica u Jugoslaviji, te o sličnim podacima vezanim za slična potraživanja jugoslovenske države i njenih državljanja spram Mađarske. Pošto Beograd i dalje nije bio voljan da dostavi ma kakve podatke, mađarska vlada je jula 1948. odlučila da ove podatke pribavi posredstvom obavezne dostave od strane mađarskih državljana-interesenata, odnosno putem statističke obrade ovako prikupljenih podataka. Tada je već dobroano tekao, te je, štaviše, već bio pri kraju popis mađarske imovine i obaveza u Čehoslovačkoj, pa se smatralo da će ta ista garda finansijskih stručnjaka biti u stanju da ovaj zadatak obavi i u pogledu Jugoslavije.³⁵²

Kao što je poznato, zbog ubrzano eskalirajućeg sovjetsko-jugoslovenskog konflikta koji je krenuo da se razvija od početka 1948, te nakon objavljivanja odluke Informacionog biroa od 28. juna, postaje jasno da do tada dobri, čak i Ugovorom o prijateljstvu zapečaćeni kontakti između Mađarske i Jugoslavije, iz dana u dan bivaju devastirani.³⁵³ I premda do prekida diplomatskih odnosa nikada nije došlo, Mađarska je redom otkazivala sklopljene ekonomske sporazume. Sporazum o aluminijumskoj industriji koji je bio sklopljen 11. maja 1947. npr. 15. juna 1949, 24. jula 1947. potpisani petogodišnji ekonomski sporazum tri dana kasnije, no tu sudbinu su doživeli i jednogodišnji sporazumi o robnoj razmeni i sporazumi koji su se odnosili na nerobna plaćanja. Nije napredovala ni u mirovnom ugovoru određena realizacija kulturnih i drugih restitucionih pitanja.³⁵⁴ Dvadeset petog avgusta 1948. Mađarska je

³⁵⁰ Isto tamo.

³⁵¹ Isto tamo. 43 028/1948. Kutija 39.

³⁵² Isto tamo.

³⁵³ O pitanju pogledati u: Peter Vukman: „*Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet-jugoszláv konfliktus idején, 1948–1953.*” (Szeged, 2011, SZTE) ; Zoltan Rip: „*Magyarország és Jugoszlávia politikai viszáljának évtizede 1948-1958.*” u Enike A. Šajti ur.: „*Magyarország és a Balkán a XX. században.*” Szeged, 2011, JATE Press, str. 121-136. ; Enike A. Šajti: „*Büntudat és győztes fölény: a magyar-jugoszláv kapcsolatok 1944-1947.*” u isto tamo: „*Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok.*” Szerkesztette Jeney Zsuzsanna, Szeged, 2010, SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola, str. 133-144.

³⁵⁴ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoslavija -25/c-szn.-1949. Kutija 43. ; MOL XIX-J-1-k-Jugoslavija-23/d-367/biz.-1948., 120 341/1948. Kutija 35. ; MOL VKM XIX-J-1-e-177-3. partija, 256 509/1948. Kutija 139. Mađarska je u smislu sporazuma o primirju, te Mirovnog ugovora počev od 1945. kontinuirano vratila one imovinske predmete koje su bespravno sa ponovno priključenih, ranijom terminologijom okupiranih južnih područja u Mađarsku odneli civili ili vojne formacije. Ovaj restiticioni rad je nakon 1948. prekinut. Jugoslovenska lista predmeta kulturne restitucije sadržavala je gotovo 5 hiljada predmeta, te je pored toga navodila znatan arhivski materijal. Pregovori su nastavljeni u septembru 1956, te su zbog oktobarske revolucije iznova prekinuti. Pregovori su obnovljeni 12. oktobra 1957, a sporazum je potpisan 3. juna 1958. Do predaje u njemu navedenih arhivskih i drugih spisa, te mikrofilmova, došlo je, međutim, tek dve godine kasnije. MOL KÜM XIX-J-1-j- Jugoslavija-23/g- szn.-1958. Kutija 39. i 002 017/6/1960. Kutija 27. Obim mađarskih dobara koja su na teritoriju Jugoslavije odvucli Nemci i

obustavila i ispunjavanje posredstvom međunarodnih sporazuma spram Jugoslavije utvrđenih reparacionih obaveza.³⁵⁵ Počev od 1949. Rajkov proces, oružani pogranični sukobi, oštar propagandni rat, iseljavanje pograničnog južnoslovenskog stanovništva i druga pitanja doslovno su kriminalizovali odnose između dve zemlje. Mađarska vlada, pozivajući se na to da je Rajkov proces dokazao da je Jugoslavija „već 1947, u trenutku sklapanja mađarsko-jugoslovenskog sporazuma o prijateljstvu i uzajamnoj saradnji pripremila plan usmeren ka rušenju mađarske narodne demokratije [...] i pružila pomoć unutrašnjim i spoljnim neprijateljima Narodne Republike Mađarske, pogazivši mađarsko-jugoslovenski Sporazum o prijateljstvu, saradnji i uzajamnom pružanju pomoći”, saopštila je jugoslovenskoj vladi da se od 30. septembra 1949. „oseća oslobođenom” od ugovornih obaveza.³⁵⁶ Počev od 1949. između dve države je važilo još samo 15 sporazuma tehničkog karaktera. Takvih kao što je npr. sporazum koji se odnosio na održavanje mostova metalne konstrukcije na železničkim linijama koje povezuju dve države iz 1926, sporazum koji je regulisao pitanja starateljstva i tutorstva iz 1928, no možemo pomenuti i sporazum o vazдушnom saobraćaju iz 1947. i onaj o vodoprivredi iz marta 1948.³⁵⁷

Uređenje spornih pitanja putem pregovora, u okvirima „obostranog prijateljskog sporazumevanja” propalo je, dakle, u nedoglednu budućnost. Jugoslaviju osuđujuća odluka Informacionog biroa obelodanila je da je Sovjetski Savez učinio kraj i federativnim nastojanjima jugoslovenskih rukovodilaca, onima da se sporna pitanja između dve države eventualno reše u tom okviru. U pogledu sređivanja mađarske svojine u Jugoslaviji ova se mogućnost, doduše, nije ispostavljala, no u pogledu problema dvovlasništva jeste. Dvadeset i prvog januara 1948, dakle ubrzo nakon erupcije sukoba, mađarski ambasador u Beogradu Zoltan Santo je potražio zamenika ministra inostranih poslova Vladimira Velebita i potegao pitanje onemogućavanja nesmetanog prelaska granice dvovlasnika od strane jugoslovenskih vlasti. Velebit je na to odgovorio da će pitanje ubrzo biti rešeno „posrednim putem”, pošto će „ubrzo doći do realizacije carinske unije prijateljskih zemalja, te eliminacije viznog režima, što će automatski za sobom povući i razrešenje problema dvovlasnika.” Ovo je, po mom saznanju, bio prvi i valjda i poslednji slučaj da je jedan jugoslovenski diplomata povezao razrešenje bilateralnih problema između Jugoslavije i Mađarske sa budućom federacijom.³⁵⁸

U jesen 1948. je podržavljenje mađarske imovine u Jugoslaviji dobilo novi obrt. Kao što sam to na početku ove studije već naznačila, u Službenom listu od 23. oktobra (!)³⁵⁹ je sa potpisima premijera, ministra odbrane i maršala Jugoslavije Josipa Broza

Strelasti krstovi bio je znatno manji od toga (oprema vatrogasne kasarne u Pečuju, 45 tona električnih motora, 50 tona sirove nafte, 130 tona žitarica, sanitetska vozila, itd.), a njihov povrćaj se rastopio u pojedinim restitucionim predmetima. MOL KÛM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-35/KHJ-1947. Kutija 39.

³⁵⁵ Opširnije o pitanju: „*A magyar jóvátétel és ami mögötte van...1945–1949. Válogatott dokumentumok.*” Budapest, 1998. Napvilág Kiadó, Honvári: n.d.

³⁵⁶ MOL KÛM XIX-J-1-n -1945-89-Rajk László-00 1926-1963. X. 1. Kutija 60.

³⁵⁷ MOL KÛM XIX-J-1-j-Jugoslavija-9/a-885/pol.res -1949. Kutija 23.

³⁵⁸ MOL KÛM XIX-J- 4/a - Beograd - 5/pol.- 1948. Kutija 2.

Tita i ministra pravde Franje Frola objavljena vladina Uredba o prelasku mađarske imovine na teritoriji FNRJ u državnu svojinu, datirana 1. avgusta, koja je istoga dana postala i punovažna. Kao što sam već ukazivala, ova spram podržavljenja preduzeta mera bila je jedina koja se izričito odnosila na nacionalizaciju mađarske imovine. Uredba je, pozivajući se već po osnovu novog Ustava (31. januara 1946.) na čl. 29 Ugovora o miru sa Mađarskom, u državnu svojinu preuzela svu imovinu, prava i interese mađarske države, mađarskih državljana i pravnih lica (udruženja, društva i druga pravna lica). U isti mah je proglasila nevažećim svaki pravni postupak koji bi ovo preuzimanje u državnu imovinu sprečavao i naredila popisivanje te imovine, prava i interesa.³⁶⁰ Podatke o ovoj imovini su u cilju katastarske „preknjižbe” bili obavezni da prikupe Izvršni odbori sreskih i gradskih Narodnih odbora, a mađarski državljanima su pod pretnjom krivičnog postupka imali obavezu prijavljivanja iste. Mesni narodni odbori su podatke prosljeđivali Ministarstvu rada FNRJ, dok su administratori imovine, međutim, ostali mesni Narodni odbori.³⁶¹

Podržavljenje mađarske imovine je usledilo kao retorzija izazvana napetošću u odnosima između dve države, prouzrokovanom proterivanjem zaposlenih u jugoslovenskoj ambasadi u Budimpešti, jugoslovenskog odbijanja mađarskog zahteva za smanjenje reparacionih isporuka, te prestanka tih isporuka sa mađarske strane. Mađarski postupci prema Jugoslaviji evidentno nisu predstavljali samostalnu mađarsku inicijativu, već organski deo političke igre Moskve sa Beogradom, te stoga s pravom pretpostavljamo da je do obustave mađarskih reparacionih isporuka došlo na sovjetsku sugestiju.

Stav mađarske vlade je od početka bio taj da je jugoslovenska nacionalizacija utemeljena u čl. 29 mirovnog ugovora (VI poglavlje, Ekonomske odredbe) bazirana na pogrešnom tumačenju dotičnog člana i da predstavlja njegovo kršenje. U vezi sa tim je već ranije došlo do stupanja na principijelno stanovište da se pod postupak regulisan čl. 29 mogu podvesti samo ona dobra koja su kao neprijateljska imovina sekvestrirana ma gde, pa tako i u Jugoslaviji. Napominjemo da bi ovakvo tumačenje omogućilo prenos pokretne imovine proteranih mađarskih javnih činovnika, odnosno i s njim povezano obeštećenje. Kao što je to Ministarstvo inostranih poslova u svom telegramu beogradskom ambasadoru od 10. novembra 1948. formulisalo: „Član 29. Ugovora o miru odnosi se samo na ona dobra koja su pod prinudne mere potpala zbog ratnog stanja i ne omogućuje njihovo preuzimanje u državnu svojinu.”³⁶² Prema ambasadoru Santou izdavanjem ove uredbe jugoslovenska vlada „stvorila je potpuno novu situaciju u pitanju reparacija”, pošto je u državnu svojinu preuzela mađarska dobra čija je vrednost bila znatno veća od reparacione svote (70 miliona dolara). Zbog toga po njegovom mišljenju jugoslovenska vlada „u pogledu Mađarske ne može pretendovati na dalju naplatu reparacija.”³⁶³ Tokom spora Jugosloveni su sve do kraja

³⁵⁹ *Službeni list FNRJ* br.91, 23. oktobar 1948.

³⁶⁰ Mađarski tekst uredbe pogledati u: MOL KŰM XIX-J-4-a-107/pol.-1948. Kutija 3. Podatke iz jugoslovenskog popisa ne znamo.

³⁶¹ MOL PM XIX-L-1-k-64 222-ju/3 -1958. Kutija 158.

³⁶² MOL KŰM XIX-J-4/a-Beograd TŰK-473/biz. 1948. Kutija 2.

³⁶³ MOL KŰM XIX-J-4/a-113/pol.-1948. Kutija 3. ; MOL KŰM XIX-J-1-j-Jugoslavija-23/g-269-1948. Kutija 27.

naglašavali da je ovaj zakon o nacionalizaciji „nezavisan od reparacija”, ali nikada nisu objasnili zbog čega su izdali uredbu koja se odnosila na podržavljenje mađarskih dobara.³⁶⁴ No citirajmo sam članak koji se odnosi na mirovni ugovor: „Svaka od Savezničkih i Udruženih Sila ima pravo da zapleni, zadrži, ili ma kojim drugim merama podvrgne sva ona dobra, prava i interese koji trenutno u vreme stupanja na snagu Ugovora postoje na njihovim sopstvenim teritorijama i da imovinu Mađarske ili mađarskih državljana i takva dobra odnosno prihode od njih po svojoj volji koristi u okviru zahteva koji postoje između nje i njenih državljana prema Mađarskoj ili mađarskim državljanima, podrazumevajući ovde novčana potraživanja, izuzimajući ipak one zahteve kojima je u smislu drugih članova ovog ugovora udovoljeno.” Odnosni član mirovnog ugovora ujedno je obavezao mađarsku vladu da treba da obešteti one kojima su dobra oduzeta po ovom osnovu.³⁶⁵

Mađarska vlada, kao što smo to videli, već se na februarskim pregovorima suočila sa problemom nedostatka pouzdanih brojevanih podataka o mađarskoj imovini koja je ostala u Jugoslaviji. Pošto su se jugoslovenske vlasti kruto opirale saopštavanju podataka vezanih za nacionalizaciju, Ministarstvo finansija je pod rukovodstvom državnog sekretara Ištvana Vašarheljija 14. jula 1948. pripremlilo nacrt uredbe Ministarskog saveta o obaveznom prijavljivanju mađarskih dobara. Cilj uredbe je bio da se slično odnosnim uredbama o prijavljivanju mađarskih dobara u Čehoslovačkoj i Rumuniji da tačna slika o mađarskim dobrima, interesima i vrednostima u Jugoslaviji, njihovom obimu i strukturi. Ministarski savet je prihvatio nacrt 26. avgusta. Uredba vlade br. 9080/1948 koja je objavljena u Mađarskom službenom glasniku 2. septembra je pored inkriminisanja (prekršaj) učinila obaveznim prijavljivanje na teritoriji FNRJ mađarske imovine koja je postojala pre 20. januara 1945, prava i interesa, nezavisno od toga da li su ista potpala pod rekviziciju, nacionalizaciju ili pak neke druge prinudne mere. Pod pojmom „mađarske imovine” podrazumevala se ma koja nekadašnja u vlasništvu, posedu, administraciji ili po ma kom drugom osnovu u pritežanju postojeća dobra lica sa mađarskim državljanstvom, pravnih lica sa sedištem u Mađarskoj, podrazumevajući pod tim i sve organe mađarske države i samouprava, ustanova i preduzeća, te crkava i crkvenih korporativa. Dejstvo uredbe protezalo se i na one osobe i njihove naslednike čija je imovina još i pre uspostavljanja jugoslovenske državne uprave bila oduzeta usled rasnog ili političkog progona. Prijava je počev od 2. septembra trebala da bude podneta u roku od 30 dana na službenom prijemnom obrascu kreditnom departmanu računovodstva Ministarstva finansija. Popunjavanje obrazaca olakšavao je detaljan instruktivni vodič za popunjavanje.³⁶⁶

Vlada je, slično čehoslovačkom popisu, nastojala da u „otvorenoj formi” skrene pažnju odnosnim licima na uredbu, dočim se kod evidentiranja mađarske imovine u Rumuniji to odvijalo po tzv. unutrašnjem popisu. Uredba o popisu je oglašena u dnevnim novinama, po selima posredstvom dobošara, odnosno putem radija, dok je Ministarstvo inostranih poslova skrenulo pažnju poslanstvima putem cirkularnog

³⁶⁴ MOL KÛM XIX-J-1-2. Šifrovani telegrami. Beograd, Ulazni, 28. novembar 1948.

³⁶⁵ *Zakoni 1000 godina. Zakon br. XVIII iz 1947. o ratifikaciji Mirovnog ugovora...*

³⁶⁶ MOL KÛM XIX-J-1-k-Jugoslavija -23/g-43 028/1948. Kutija 39.

pisma. Na molbu beogradske ambasade rok je produžen, pošto su prijavu do prvobitnog roka podnela svega 4 mađarska državljana sa teritorije Jugoslavije, no čak su i tako posredstvom inostranih poslanstava prispele sveukupno 24 prijave (iz Belgije npr. jedna), dok je ukupan broj prijava bio 8500.

Obrada podataka je vršena intenzivnim tempom, pošto je na zahtev Ministarstva inostranih poslova trebala da bude dovršena do 1. januara 1949, u čemu se nešto kasnije, početkom februara, i uspelo. Obradu i sumiranje prispelih podataka obavljalo je IV/b odeljenje Ministarstva finansija, Glavno odeljenje za međunarodne finansije.³⁶⁷ Pokušalo se sa poveravanjem posla iskusnoj gardi finansijskih stručnjaka, koja je iskustva stekla u popisu imovine u Čehoslovačkoj, no u tome se uspelo samo delimično, pa je tako trebalo angažovati i „neiskusnu spoljnu okazionu radnu snagu”. Rad je nadalje otežavalo i to što je kod „većeg dela” prijava prezentovanje podataka bilo toliko manjkavo da je putem pošte trebalo tražiti dopunu. Zbog raznorodnih razloga manjkavih, u mnogim slučajevima neupotrebljivih, odnosno s kašnjenjem prispelih podataka, rekapitulacija mađarskih dobara u Jugoslaviji je sadržavala podatke iz svega 8 303 od ukupno 8 500 prijava.³⁶⁸

Zavređuje da zakratko izvršimo uvid u aspekte izračunavanja povezanih sa utvrđivanjem mađarske imovine. Prijava se odnosila na sledeće imovinske predmete: nekretnine, pokretnosti, akcije i obveznice, potraživanja različitog tipa, odnosno mađarska dugovanja prema jugoslovenskim poveriocima. Nezavisno od toga sa kojom će težinom moći da budu reprezentovani zahtevi pojedinih mađarskih državljana na budućim raspravama, te od toga kakva je „snaga” pravne osnove potraživanja, pokretna i nepokretna imovina fizičkih lica bila je svrstana u 7 kategorija:

1. Dobra starosedelaca (živeli su na teritoriji Jugoslavije pre aprila 1941, najjači zahtev);
2. Dobra osoba koje nisu starosedeooci (naselile su se na području današnje Jugoslavije nakon aprila 1941, slabiji zahtev);
3. Dobra dvovlasnika (mahom su još u posedu svojih zemljišnih dobara, jak zahtev);
4. Mađarska dobra u srodničkim rukama (srodnik je jugoslovenski državljani, jak zahtev);
5. Besplatna dotacija (slab pravni osnov, pošto su, iako ne u svim slučajevima, dobili nekretnine oduzete od jugoslovenskih državljana);
6. Stare nekretnine preseljenika (kategorizacija ne postoji);
7. Nove nekretnine preseljenika (kategorizacija ne postoji).

Nakon utvrđivanja ukupne površine poljoprivrednih nekretnina je po granama obrade, te po osnovu čistog katastarskog prihoda procenjena prometna vrednost pojedinog hektara bačke zemlje kao srednja ponderisana vrednost u pengovima

³⁶⁷ MOL KŪM XIX- J-1-k-44 279/1948, 44 327/1948. Kutija 39.; MOL PM XIX-L-1-k-120 826/IV.b.-1948. Kutija 33. Isto tamo, 305/res-1948.

³⁶⁸ MOL KŪM XIX-J-1-j-Jugoslavija- 23/d.-001 433/1/1954. Kutija 27

iz 1938. Paralelno sa tim je u utvrđivanje konačnog iznosa ugrađen i jedan drugi proračun: u različitim valutama dati podaci po granama obrade su na osnovu od strane Mađarske nacionalne banke predatih kurseva preračunati u pengove iz 1938. Beleška koja je načinjena o sumiranju je povodom konverzije istovremeno primetila da se od strane MNB za pojedine valute (kuna, lira, šiling) dati kursevi „ne mogu smatrati realnim”, pa zbog toga u slučaju šteta izraženih u tim valutama konverzija nije izvršena.³⁶⁹ Srednja ponderisana vrednost stambenih zgrada posebno je izračunavana za 1-4 sobne zgrade, a unutar tih kategorija pak za one u vlasništvu tzv. sitne buržoazije (zanatlije, trgovci na malo, podoficiri, železničari, poštari, itd.) i za one u vlasništvu inteligencije, kao i stambene zgrade sa više od 5 soba. Poslovne prostorije trgovaca na malo i zanatlijske radionice uzete su kao po vrednosti ekvivalentne pojedinačnim sobama. Prilikom izračunavanja se pošlo od građevinskih troškova iz 1938, a od toga je odbijeno 40 % kao prosečna amortizacija. Pošto stambene zgrade sa više od 5 soba, kuće za izdavanje i industrijske zgrade „nisu mogle da budu tipizirane” njihova objektivna vrednost nije mogla da bude izračunata, pa su tako samo prijavljene subjektivne vrednosti preračunate u pengove iz 1938, a iznova uz izuzeće vrednosti koje su date u kunama, lirama i šilinzima. Prilikom sumiranja iz februara 1949. kao osnovica su uzete samo prijavljene, tj. subjektivne vrednosti prijavljenih nekretnina i one su konvertovane u pengove iz 1938. U slučaju akcija emitovanih od strane Jugoslavije na raspolaganju nam je stajao gotovo kompletan materijal, pošto je „pretežna većina” akcionara predala svoje akcije zarad njihovog konvertovanja u akcije koje glase na ime. U kategoriji potraživanja fizičkih lica uspeo se statistički sumirati samo robna potraživanja, te potraživanja po osnovu depozita na tekućim računima i štednim knjižicama, dok to nije učinjeno u slučaju potraživanja u vidu nadnica, potraživanja vezanih za vreme službe, kao i penzionih potraživanja. Sačinilac izveštaja je u vezi sa dugovanjima fizičkih lica prema Jugoslaviji anotirao tek toliko da je od 8 500 prijavitelja svega 115 lica upisalo svoja dugovanja, pa tako kalkulacije povezane sa ovom stavkom nisu pouzdane. Pokretna i nepokretna imovina pravnih lica koja je ostala u Jugoslaviji takođe je mogla da bude sumirana jedino na osnovu prijavljene vrednosti, pošto na raspolaganju nije bilo za utvrđivanje objektivne vrednosti kompetentnih bankarskih i privrednih stručnjaka. Naposletku, u ovim proračunima još nisu figurirala obeštećenja koja su nakon Prvog svetskog rata, u periodu između 1923. i 1930, te po osnovu Trijanonskog mirovnog ugovora bila dosuđena, a izostala u procesima koji su bili pokrenuti pred Mešovitom arbitražom, premda su ti podaci Ministarstvu finansija stajali na raspolaganju.

Na osnovu čl. 250 Trijanonskog mirovnog ugovora mađarski državljani su pokrenuli na hiljade parnica protiv Kraljevine Jugoslavije – prvenstveno zbog eksproprijacija zemljišnih poseda izvršenih zarad agrarne reforme, te drugih pravnih detrakcija, npr. rekviriranja pokretne imovine, njene plenidbe, oduzimanja penzija i drugih prava. Po osnovu ovih potonjih su donete pravosnažne presude, ali njih Jugoslavija nikada nije isplatila. U vezi sa eksproprijacijom zemljišnih poseda, a s obzirom na to da je enormno veliko obeštećenje koje je Jugoslavija trebala da isplati moglo da dovede do

³⁶⁹ Isto tamo.

destabilizacije finansijske osnove jugoslovenske države, Jugoslavija se obratila Ligi naroda. Haški i Pariski sporazum je očekivani iznos obeštećenja unapred smanjio za 70 %, ali Jugoslavija ove svote nije trebala da plati oštećenima direktno, već posredstvom po nju povoljne finansijske konstrukcije, preko jednog posebnog, putem sporazuma uspostavljenog fonda. Mađarska je, shodno tadašnjem odnosu snaga u Evropi, bila prinuđena da prihvati ovu drastično umanjenu svotu. Jugoslavija je svoje s ovim povezane obaveze do 1940. izvršavala tačno, ali od tada nije platila ništa.³⁷⁰ Jugoslavija je na osnovu po nju takođe povoljno utvrđenog sporazuma, koji je donet 1931. povodom procesa povezanih sa nadoknadom štete privatnim železnicama,³⁷¹ svoja dugovanja trebala da isplati trezorskim menicama.³⁷² Prema izračunavanjima Ministarstva finansija iz septembra 1949. iznos mađarskih potraživanja, ispostavljenih po osnovu gornjih stavki, a na osnovu donetih presuda Mešovite arbitraže, utvrđen je u visini od 1 140 miliona forinti (265 154 940 zlatnih kruna).³⁷³

Prema popisu iz 1948. u Jugoslaviji je ukupno ekspropisano 39 000 hektara zemlje u posedu mađarskih državljana, a pretežna većina od 23 668 ha bila je u vlasništvu starosedelačkog stanovništva, pri čemu je ustanovljena vrednost iznosila 60 676 440 pengova (17 681 000 dolara)³⁷⁴ (Pengovi uvek predstavljaju pengove iz 1938.) Kao što sam na to već upućivala, posebna numerička evidencija imovine starosedelaca je pokušana zbog stanovišta da će na predstojećim pregovorima mađarski zahtevi „moći da budu reprezentovani sa osobitom težinom”, te da „najjači zahtev” po jugoslovenskim zakonima mogu imati oni mađarski državljani koji su i pre aprila 1941. živeli na teritoriji Jugoslavije. Konfiskovanih 1–5-sobnih stambenih zgrada bilo je 2 461 u vrednosti od 22 995 238 pengova (6 667 000 dolara), dok su starosedeooci od tog broja imali 1 180 stanova. (Beleškama o u dolarima datim svotama nisu pridodavane nikakve napomene, pa sam, dakle, pretpostavila da su obračunavane po aktuelnom kursu. No vrednost dolara nije u svakom slučaju bila jednovremeno izračunavana.) Prijavljena vrednost stambenih nepokretnosti većih od petosobnih utvrđena je u visini od 26 000 000 pengova (7 536 000 dolara). Najveću stavku su činile konfiskovane, podržavljene nepokretnosti, u vrednosti od 112 miliona pengova. Visina potraživanja fizičkih lica po osnovu tekućih računa i bankarskih depozita određena je u visini od 2 miliona pengova (580 000 dolara). Stavka nekretnina, pokretnina i drugih potraživanja pravnih lica iznosila je 64 miliona pengova. Mađarski kapital u akcijama u visini od 10 miliona pengova sadržavao je samo onaj od strane Jugoslavije emitovani akcijski kapital koji je Mađarska nacionalna banka u cilju konvertovanja u akcije koje

³⁷⁰ U slučaju procesa koji su pokrenuti povodom obeštećenja mađarskih zemljišnih poseda u Jugoslaviji znamo za 52 presude u korist oštećenika. Među njima najveće je obeštećenje dosuđeno Kaločanskoj nadbiskupiji, 13 815 956 zlatnih kruna, ali parnicu su protiv države Jugoslavije dobili i porodica Lebah, porodica Fernbah, Jožef Talijan i Ilona Odešalhi, u ukupnom iznosu od 167 989 565 zlatnih kruna. MOL PM XIX-L-1-k -293 626/IV.b.-1948. Kutija 33.

³⁷¹ Ekspropisanim privatnim železnicama pripadala je npr. linija Baja-Bezdan-Sombor-Apatin i Vicinalna železnica Sombor-Bečej d.d.

³⁷² MOL KŪM XIX-J-1-k-Jugoslavija-23/g-szn./1948. Kutija 39.

³⁷³ Isto tamo i MOL PM XIX-L-1-k-szn./1949. Kutija 228.

³⁷⁴ Pengov iz 1938. obračunat je po 3.45 dolara.

glase na ime predala jugoslovenskoj ambasadi u Budimpešti – ali nije sadržavala npr. prilikom promene imperije na teritoriji Jugoslavije zaostale, u mađarskoj svojini opstojeće bivše jugoslovenske akcije, ili pod imenom inostranih firmi kamuflirane, u mađarskoj svojini opstojeće jugoslovenske akcije. Konačni iznos duga Jugoslavije nastalog po osnovu konfiskacije i podržavljenja imovine fizičkih lica sa mađarskim državljanstvom i mađarskih pravnih lica utvrđen je u visini od 300 miliona pengova (80 miliona dolara), čemu je na koncu pridodata i po osnovu presuda Mešovite arbitraže priznata ali neisplaćena svota dugovanja u iznosu od 9 642 000 dolara, pa je, dakle, ukupno dugovanje Jugoslavije spram Mađarske bilo približno 90 miliona pengova (89 642 000)³⁷⁵ Mađarska dugovanja prema Jugoslaviji koja su po osnovu podržavljenja nastala prema Jugoslaviji iznosila su 14 miliona pengova, ali ona su sadržavala samo dugovanja pravnih lica, pošto prema stručnjacima koji su vršili sumiranje prijave nisu dale pouzdanu sliku o dugovanjima fizičkih lica.³⁷⁶

Dok su mađarske vlasti sačinile popis jugoslovenskih dugovanja i utvrdile njegov realan iznos, planirane mađarsko-jugoslovenske pregovore su odneli visoki talasi sovjetsko-jugoslovenskog konflikta. Zbližavanje Sovjetskog Saveza i Jugoslavije otpočelo je dobranih par godina kasnije, tek nakon Staljinove smrti (5. marta 1953.), koje je otvorilo put i za sređivanje mađarsko-jugoslovenskih veza. Politička komisija Mađarske radničke partije je na svojoj sednici od 14. oktobra odlučila da se u interesu sređivanja odnosa između dve zemlje smesta povuku iz optičaja antijugoslovenske i antititoističke knjige i brošure, da se obustavi izdavanje antijugoslovenskog lista na slovenačkom jeziku *Za ljudsko zmago*, te da se raspusti mađarska grupa tzv. Saveza jugoslovenskih patriota, koja je objedinjavala kominformovsku emigraciju.³⁷⁷ I premda je bilo potrebno savladati brojne poteškoće na planu normalizacije uzajamnih veza između dve zemlje (Rajkov proces i njegove posledice, jugoslovenski politički sužnji koji su držani u zatvorima u Mađarskoj, po pitanju Jugoslavije do kraja iskompromitovana Rakošijeva ličnost, ponovno uspostavljanje poštanskog i železničkog saobraćaja, minska barijera podignuta na granici, itd.), jugoslovenska vlada je u leto 1955. podnela predlog za raspravljanje preostalih nerešenih finansijskih pitanja, učinivši raščišćavanje preostalih spornih pitanja, a među njima i pitanje nacionalizovane mađarske imovine, zavisnim od njihovog uspeha.

Najvažnije stavke jugoslovenskih zahteva prema Mađarskoj predstavljali su zaostaci u isplati reparacija, te zaostaci proistekli iz otkazanog 15-godišnjeg sporazuma o aluminijumu, 5-godišnjeg ugovora o privrednoj saradnji i trgovinskih sporazuma, dok je nasuprot tome Mađarska ispostavila neisplaćena jugoslovenska dugovanja proistekla po osnovu konfiskacije i nacionalizacije mađarske imovine, kao i od strane Mešovite arbitraže u periodu između 1923. i 1930. dosuđena a neisplaćena dugovanja. U poređenju sa rumunskim i čehoslovačkim finansijskim pregovorima, Mađarsku pregovaračku poziciju prema Jugoslaviji je otežavalo to što je ona bila inicijator obustave isporuke reparacija i otkazivanja privrednih i trgovinskih sporazuma, dok

³⁷⁵ MOL KÛM XIX-J-1-k-Jugoslavija-23/g-szn.-1948. Kutija 39.; MOL PM XIX-L-1-k-szn./1949. Kutija 228, 40 262/1949. Kutija 33.

³⁷⁶ MOL KÛM XIX-J-1-j -Jugoslavija-23/d-001 433/1/1954. Kutija 27.

³⁷⁷ MOL KÛM XIX-J-1-n - Sík Endre-443/S-1954. Kutija 65.

sa Rumunijom odnosno Čehoslovačkom takvih problema nije bilo. Uprkos tome, a zbog drugih razloga, stvoreni su po Mađarsku u pogledu obeštećenja rekvirirane mađarske imovine nepovoljni sporazumi, uprkos tome što su u oba slučaja potraživanja mađarske strane za red veličine bila veća.³⁷⁸

Budimpešta je sopstvena dugovanja koja su proistekla po osnovu osujećenih ekonomskih ugovora sa Jugoslavijom procenila na 17,6 miliona dolara (sa kamatama 22,5 miliona dolara), a zaostala dugovanja po osnovu zaostalih reparacija, koja su bila bazirana na proračunu zasnovanom na zlatnom paritetu forinte, na blizu 50 miliona dolara. Jugoslovenski partner, međutim, nije prihvatio ovakav način obračunavanja, koji su u ono vreme inače odbili i Čehoslovačka i Sovjetski Savez. Budući da je to za njih bilo povoljnije, oni su se držali proračuna zasnovanog na svetskim cenama iz 1938. Ovaj obračunski metod bi dugovanja prema Jugoslaviji gotovo udvostručio.³⁷⁹

Jugosloveni su se potvrdili kao čvrsta pregovaračka strana u pregovorima koji su otpočeli u Beogradu 5. septembra 1955, te su u početku bili spremni da pregovaraju isključivo o visini i modalitetima isplate mađarskih dugovanja, podrazumevajući pritom i isplatu obeštećenja koje je trebalo da bude isplaćeno po osnovu prekida ekonomskih veza (kamate, penali, naknada štete, itd.), za šta Mađari nisu hteli da plate ni filera. Početna svota koja je na pregovorima postavljena s jugoslovenske strane prevazilazila je maštu, iznosivši 523 miliona dolara, dok je za konfiskovanu, nacionalizovanu mađarsku imovinu, neisplaćeni tranzit i izostala obeštećenja po osnovu Mešovite arbitraže Mađarska mogla da suprotstavi znatno manje potraživanje od sveukupno 300 miliona dolara. I premda je vođa jugoslovenske delegacije Mijalko Todorović početnu svotu smanjio za više od polovine na 230 miliona dolara, predvodnik mađarske delegacije, ministar za spoljnu trgovinu Laslo Haj, imao je ovlašćenje samo za isplatu 45 miliona dolara kroz period od 10 godina. Stanovišta su usitinu brzo postala fiksirana, te su Jugosloveni u septembru ustali od pregovaračkog stola. Pregovori su nastavljeni par meseci kasnije, januara 1956. u Budimpešti, ali su i oni ubrzo prekinuti.³⁸⁰ Mađarsko je stanovište spram koncepcije nultog salda do januara u znatnoj meri popustilo. Postojala je spremnost da se pregovora i o isplati sada već 72 miliona dolara, ukoliko bi se oni kroz povoljne robne aranžmane mogli isplatiti tokom deset, eventualno 7 godina. Jugosloveni su se takođe spustili na 150 miliona, štaviše, pod određenim uslovima bili su spremni da prihvate i 110 miliona. Međutim, mađarska delegacija je i to smatrala preteranim. Zarad razumevanja stanovišta mađarske vlade treba da znamo da je tokom pedesetih godina politika forsirane industrijalizacije i naoružavanja državu dovela u tešku krizu, te da je ona bila prezadužena ne samo prema Jugoslaviji, već i prema zapadnim državama. Dužnički fond prema zapadnim zemljama iznosio je u 1956. 2 milijarde i 347 miliona deviznih forinti, a pride se sastojao iz kredita sa visokom kamatom, kratkim rokom otplate i sa tromesečnim rokom dospeća.³⁸¹

³⁷⁸ O detaljima *videti u već* navedenim radovima Gabora Vincea i Ištvana Gaučika.

³⁷⁹ Honvari n.d., str. 4.

³⁸⁰ Isto tamo, str. 5-7.

³⁸¹ Janoš Honvari: „XX. századi gazdaságtörténet. Magyar gazdaság. XX. századi enciklopédia.” Szerk. Andor László. Budapest, 2008, Pannonica Kiadó, str. 126. Mađarska je juna 1956. regulisala i svoja imovinsko-pravna dugovanja sa Velikom Britanijom, u vrednosti od 4,5 miliona funti.

U pogodbu se od početka aktivno uključio jugoslovenski ambasador u Budimpešti Dalibor Soldatić, koji je prilikom čestih poseta prvom zameniku ministra inostranih poslova Endreu Šiku nastojao da mađarsku vladu privoli da bude uvidavnija, te je prečicom prenosio upravo aktuelna stanovišta njegove vlade. Svrnjivanja između njih dvojice su naročito postala intenzivna nakon prekida januarskih pregovora. Soldatić je početkom februara jasno predočio Šiku da će u slučaju da Mađari „donekle” pređu iznos od 72 miliona postojati „normalan osnov” da oni „nastave sa spuštanjem”, te je uz posredovanje Šika potražio i Rakošija.³⁸² Krajem marta Šik je Soldatiću saopštio i to da je kao rezultat razgovora sa Rakošijem „stvoren nova zamisao u nerešenom predmetu sređivanja mađarsko-jugoslovenskih finansijskih pitanja.”³⁸³ U pozadini približavanja stanovišta, međutim, smatramo da ne treba da prvenstveno tražimo Rakošijevu benevolentnost, ili eventualno Soldatićevu leporečivost. U periodu od 1. do 25. februara 1956. održan je XX Kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza, pa je delegacija koja je otputovala na njega se jedne strane zatražila sovjetsku pomoć zarad regulisanja kredita u problemu razrešenja dugovanja prema zapadu, dok je s druge strane bila opunomoćena i za to da obavesti sovjetske partijske vođe o prekinutim jugoslovenskim finansijskim pregovorima i zatraži „njihovu posredničku, potpomažuću saradnju” u sređivanju stanja.³⁸⁴ Izvori koji se odnose na medijatorstvo delegacije, doduše, sve do danas nisu iskrslili, ali je „otopljanje” koje je prouzrokovano XX kongresom sasvim izvesno doprinelo osnaživanju dveju strana u nameri da se dogovor postigne. Desetog marta Soldatić je saopštio Endreu Šiku da se „kao osnovica pregovora prihvata globalan iznos od 85 miliona, koji bi se otplaćivao tokom pet godina”, te da postoji volja za pregovaranjem o po Mađare najpovoljnijoj robnoj listi.³⁸⁵ Mađarska delegacija je 19. aprila automobilom otputovala u Beograd i još istog dana započela pregovore. Vođa mađarske delegacije bio je ministar finansija Karolj Olt, dok je jugoslovensku delegaciju i ovoga puta predvodio Mijalko Todorović, koji je važio za jednog od najuglednijih ekonomskih stručnjaka, a koji je tada bio član Saveznog izvršnog veća.

Pregovori su trajali duže od mesec dana i okončani su 29. maja 1956. potpisivanjem više dokumenata. Potpisana su dva sporazuma, onaj o regulisanju nerešenih finansijskih i privrednih pitanja, i sporazum o naučnoj i tehničkoj saradnji između dve zemlje, te jedan poverljivi zapisnik kojem je priključena i korespondencija između predsednika delegacija.

Član 1. Sporazuma je izrekom utvrdio da ugovorne strane „smatraju izravnatim” sva „po ma kojem pravnom osnovu” pre 1. januara 1955. nastala prava, potraživanja i zahteve koji se odnose na isplate, robne isporuke i druge usluge, izuzev zahteva koji su nastali iz građanskih pravnih odnosa i potraživanja zasnovanih na književnim i umetničkim autorskim pravima – ukoliko Mađarska u roku od pet godina isporuči Jugoslaviji robu u vrednosti od 85 miliona dolara obračunatih po tada aktuelnoj ceni.

³⁸² MOL KŰM XIX-J-1-n-Sik Endre-123/S-1956. Kutija 65.

³⁸³ MOL KŰM XIX-J-1-n-Sik Endre-153/S-1956. Kutija 65.

³⁸⁴ Honvari n.d., str. 9.

³⁸⁵ MOL KŰM IX-J-1-n-Sik Endre-159/S-1956.

Radi raščičavanja modaliteta isporuka propisano je i upućivanje Mešovite komisije.³⁸⁶ Jugoslavija je, dakle, radikalno smanjila inače nerealno visoko potraživanje od 523 milona dolara, dok je Mađarska prešla preko one gornje granice od 72 milona dolara od koje dugo nije popuštala. Uspelo se, međutim, promeniti jugoslovensko stanovište koje se odnosilo na cenovni kurs roba predviđenih za isporuku (svetske cene iz 1938.), te je obračunavanje vršeno po srednjim svetskim tržišnim cenama koje su važile na dan potpisivanja sporazuma.

U pogledu nacionalizovane i konfiskovane mađarske imovine poverljivi zapisnik je opšte odredbe sporazuma tumačio ovako: „treba smatrati poravnatim sva ona potraživanja i zahteve koje bi Vlada Narodne Republike Mađarske, odnosno mađarska pravna i fizička lica mogla da zahtevaju povodom prenosa vlasništva nad mađarskim dobrima, pravima i interesima na Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju nastalog po osnovu Uredbe od 1. avgusta 1948.” Pod jurisdikciju ove uredbe podvedene su i hartije od vrednosti, ali su iz nje izuzeti jugoslovenski restiticioni zahtevi koji se odnose na umetnička, istorijska i arheološka dobra reglamentirana čl. 24 mirovnog ugovora.

Predsednik jugoslovenske pregovaračke komisije je, pozivajući se na sporazum, u svom pismu predsedniku mađarske delegacije „potvrdio” da su se sporazumeli i o tome da je Jugoslavija Zakonom o nacionalizaciji, koji je s pozivanjem na čl. 29. mirovnog ugovora stupio na snagu 1. avgusta 1948, „stekla pravo vlasništva nad pomenutim dobrima bez obzira na to da li je u predmetu utvrđivanja istih bila doneta posebna odluka. Shodno tome, Vlada Jugoslavije neće donositi dalje odredbe spram afirmisanja njenih prava osiguranih čl. 29 mirovnog ugovora.” Pismo se nastavlja ovako: jugoslovenska strana je „uprkos gorepomenutom” spremna da razmotri mogućnost izdavanja uredbe koja bi iz nadležnosti uredbi o nacionalizaciji i konfiskaciji izuzela one „stvarno u javnu administraciju nepreuzete manje kuće i zemljišne posede, koje njihovi mađarski vlasnici neposredno ili putem srodnika drže u posedu.” I mađarska vlada je prihvatila ovu reviziju u pogledu u Mađarskoj podržavljenih, ali stvarno u državno administriranje nepreuzetih manjih jugoslovenskih kuća i zemljišnih poseda.³⁸⁷ Pod jurisdikciju ovog sporazuma potpali su i dvovlasnici, odnosno posedi u Jugoslaviji mađarskih dvovlasnika u veličini od gotovo 300 hektara, kao i posedi od gotovo 368 hektara jugoslovenskih dvovlasnika u Mađarskoj.³⁸⁸

Kao što smo videli, zahtevi za naknadu štete mađarskih državljana su po numeričkim podacima daleko prevazilazili jugoslovenske zahteve, te su tako pregovaračke pozicije Budimpešte bile u početku znatno povoljnije. No istorijski događaji iz 1948. su pitanje obeštećenja mađarske imovine dislocirali iz kruga bilateralnih, užih pitanja o imovinskom obeštećenju, te su na pregovorima iz 1956. ona bila povezana sa finansijskim dugovanjima koja su proistekla po osnovu izostalih reparacija i drugih ugovornih obaveza. Tako je uređenje od strane Jugoslovena ekspropriisane, nacio-

³⁸⁶ Obaveze od 85 miliona dolara trebale su da budu podmirene do 1961, no postignut je sporazum o produženju roka, pa je tako Mađarska poslednje robne stavke isporučila 1964. MOL PM XIX-L-1-k-64 930/1966. Kutija 185.

³⁸⁷ MOL KŪM XIX-J-1-k-Jugoslavija-23/-sz.-1 956. Kutija 39.

³⁸⁸ MOL PM XIX-L-1-k-44 171/1 968-Ju-3. Kutija 185.

nalizovane svojine, podređeno sređivanju problema reparacije i drugih problema ekonomske prirode. Ova po vrednosti daleko neekvivalentna dugovanja, kao što smo videli, proglašena su za poravnata, te je uzajamno priznat legalitet podržavljenja. Mađarska vlada je, dakle, premda iz drugih razloga nego u slučajevima Čehoslovačke i Rumunije, odustala od obeštećenja običnih ljudi od strane Jugoslavije. No nije izvršen ni u razmeni pisama obećani povraćaj manjih kuća i zemljišnih poseda. Kada se mađarska vlada nakon deset godina, u jesen 1966, interesovala u Beogradu o tome jesu li preduzeti koraci zarad realizacije u poverljivoj korespondenciji pomenutog vraćanja kuća i zemljišnih poseda njihovim bivšim vlasnicima, dobila je odgovor da do izdavanja odgovarajuće regulative još nije došlo „zbog tehničkih razloga.”³⁸⁹.

³⁸⁹ MOL PM XIX-L-1-k-64 930-1966. Kutija 185.